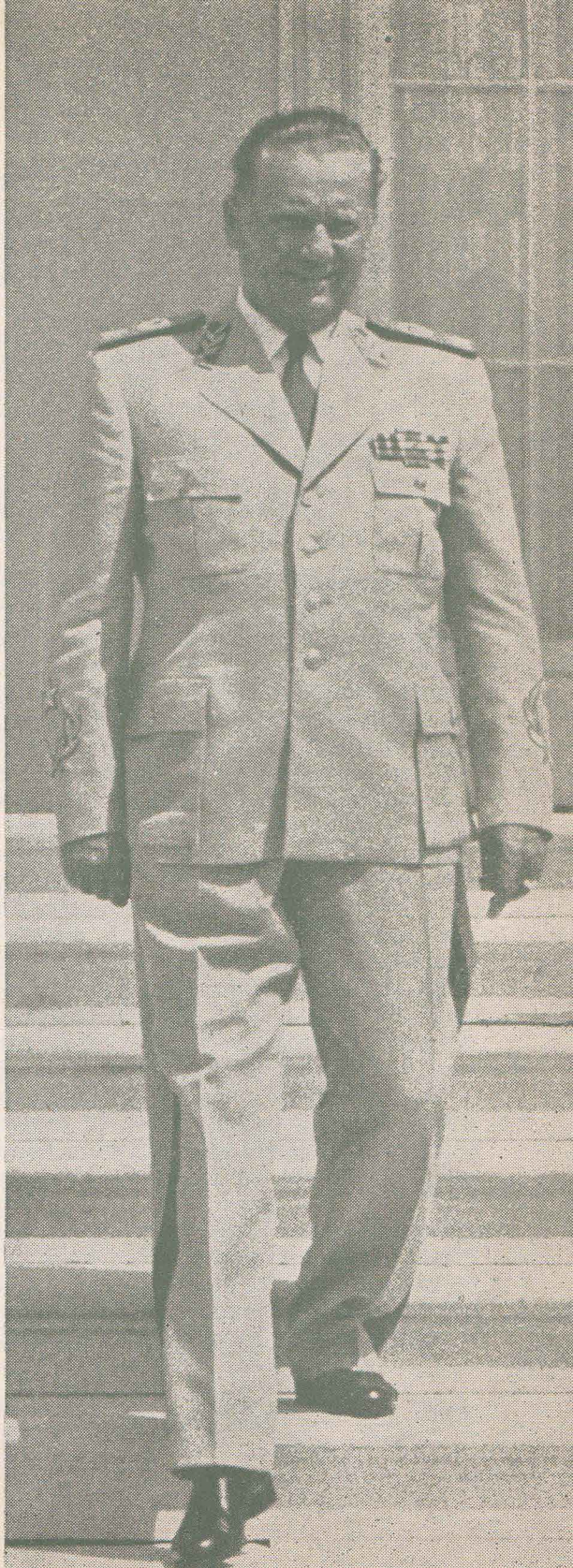

ИГО
РЕВОЛЮЦИ
НАРОДНЕ

ТИТО - СТРАТЕГ РЕВОЛУЦИЈЕ И ТВОРАЦ НАРОДНЕ АРМИЈЕ

ОРУЖАНИ УСТАНАК НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Курс на оружану борбу. Снагом револуционарног прегооца и народног вође, у којег је израстао у дугогодишњој револуционарној активности, друг Тито је дубоко спознао да је повезаност Комунистичке партије Југославије с народним масама најважнији услов њене доследно револуционарне и успешне политичке борбе. Целокупан процес консолидације КПЈ од доласка друга Тита за њеног генералног секретара био је, стога, праћен све одлучнијим окретањем Партије оним питањима која су чинила основну проблематику земље, која су највише тиштала радне масе и у којима су се најизразитије испољавали сукоби основних противречности старе Југославије. Тако је политичка линија КПЈ све више постајала адекватан израз прогресивног друштвеног кретања на југословенском тлу и у југословенским приликама, а тиме и све утицајнији чинилац тога кретања.

При таквој оријентацији Партије, пред њу се поставио задатак, да формулише и своје гледиште о питању одбране земље. Комунистичка партија Југославије је у томе погледу заузела јасан и недвосмислен став. Борећи се за виталне интересе радних људи и читавог народа и сагледавајући опасности које су народу претиле од агресије фашистичких држава, Партија је, под руководством друга Тита, постала најдоследнији и, у датим околностима, једини истински поборник очувања националне независности. То је био један од одлучујућих чинилаца који су омогућили Партији да се од самог почетка окупације земље самостално и без двоумљења оријентише на оружану борбу против окупатора.

Многи документи из периода који је непосредно претходио рату јасно показују да је одбрана земље била у средишту политичке борбе КПЈ. У *Пролетеру*, органу ЦК КПЈ, у броју од маја 1939. године, каже се да је „основно питање наше унутрашње политике данас . . . питање одбране независности државе“ и истиче да је одбрана те независности могућна, „безусловно могућна“.

Чланак генерала армије Ивана Гошњака: „Тито — стратег револуције и творац Народне армије“ објављен је у часопису „Социјализам“ бр. 2—3/1962.

Централни комитет КПЈ са другом Титом на челу предузимао је у исто време и многе практичке организационо-политичке мере на линији припрема за одбрану од фашистичке агресије. Образовање Војне комисије, стварање партијских ћелија у неким војним јединицама, формирање студентског добровољачког батаљона на Београдском универзитету, обучавање омладине у руковању оружјем, организовање течајева за болничаре по селима, акција за одбрану Чехословачке, којом приликом се пријавило неколико десетина хиљада добровољаца, а пре свега слање наших добровољаца у Шпанији— примери су који показују како се Партија политички, организационо и кадровски припремала за борбу против фашизма.

А када је земљи запретила опасност непосредне фашистичке агресије, ЦК КПЈ захтева да се наоружају народне масе, у првом реду радници, да радничке јединице организују заједничку одбрану с војним јединицама, да се уклоне петоклонаши с командних места у војсци и кључних положаја у државном апарату, а њихова места да преузму спремни и одани патриоти. Чланови Партије и Скоја добивају директиву да се јављају у војску и да личним примером и утицајем настоје да се пружи што снажнији отпор на фронту и спречи паника и издаја, те да се, због велике надмоћи фашистичких армија, продужи отпор у дубини земље.

У складу с таквим ставом, ЦК КПЈ је на седници од 10. априла 1941. године у Загребу, којом је руководио друг Тито, донео одлуку да се борба не прекине чак ни у случају ако Партија, због све видљивијег распада краљевске југословенске војске, не успе да организује отпор окупатору.¹⁾

С обзиром на опште стање које је владало у краљевини Југославији, Комунистичка партија, која је радила као илегална организација, без наслона било на који државни организам, није могла спречити расуло и капитулацију бивше југословенске државе. Међутим, припремљена на могућност и таквог исхода догађаја, она продужава припреме за оружану борбу под условима окупације земље. На иницијативу друга Тита, ЦК КПЈ је већ на познатом Мајском саветовању донео једну од најдалекосежнијих својих одлука — одлуку о отпочињању непосредних припрема за устанак, који ће за све народе Југославије означити почетак нове ере у њиховој борби за национално и социјално ослобођење.²⁾

У анализи коју је на Саветовању дао о унутрашњој и спољној ситуацији, посебно у оцени узрока брзог пораза краљевске војске и формулисању задатака Партије у новим условима, друг Тито је јасно указао на то да је пут оружане борбе против окупатора једино могућна и једино исправна оријентација доследно револуционарне пар-

¹⁾ У складу с таквом одлуком, ЦК КПЈ је у једном од својих прогласа из тога времена истицао:

„Комунисти и читава радничка класа Југославије устрајај ће до коначне побједи у првим редовима народне борбе против освајача. Не клоните духом ни онда ако у тој борби с временом и подлегнете, јер ће се из овог крвавог империјалистичког покоља рађати нови свијет ... Створит ће се на истинској независности свих народа Југославије слободна, братска заједница.“ (Из прогласа ЦК КПЈ од 15. априла 1941.)

²⁾ „И као што је Комунистичка партија до сада стајала у првим редовима народне борбе, тако ће од сада још упорније организовати и водити борбу народа против окупатора и његових слугу.“ (Из прогласа ЦК КПЈ од 1. маја 1941.)

тије, да је та оријентација у датим условима остварљива и да најбоље одговара интересу националног и социјалног ослобођења народа Југославије.

Реална могућност вођења успешне оружане борбе против окупатора произилазила је, пре свега, из неминовних слабости окупације као такве у савременим условима, слабости које су се током рата морале још више продубљивати. Револуционарно и прогресивно кретање, чији почетак обележава октобарска револуција, почело је, наиме, још пре рата прерастати у светски процес, који је захватио и стару Југославију. Основне друштвене противречности у земљи биле су толико заоштрене да су се могле разрешавати једино револуционарним путем. Фашистичка окупација је то стање само још више погоршала. Њен циљ — пљачку народних богатстава, било је могућно остварити једино још бруталнијим националним и политичким угњетавањем и још бездушнијом експлоатацијом радних маса. Тако је земља, уз терет губитка националне слободе, била притиснута и веома тешким социјалним проблемима. Тиме је окупатор објективно морао претварати читав народ у свог потенцијалног непријатеља, што је било од изванредно великог значаја за сагледавање могућности борбе против њега. Према томе, окупација је неминовно морала изазвати јачање патриотског и револуционарног расположења народа. Ово, очевидно, никако није била специфичност само југословенских прилика; то је општа законитост, која се одлучном оријентацијом поробљене земље на оружану борбу може претворити у нерешиву и безизлазну тешкоћу за фашистичког агресора.

У условима окупације земље кад постоје нужне објективне и субјективне претпоставке за вођење борбе против окупатора, сав народ способан за борбу може постати „војска“. Војску у општенародном и револуционарном рату не чине само војне јединице, односно организоване оружане снаге, па ни само оружани народ, већ и огромна маса ненаоружаног народа. Ненаоружани народ је тада не само извор попуне ослободилачких и револуционарних снага; он узима на себе и многобројне војне функције за рачун и потребе фронта (збрињавање, снабдевање и сл.), а може, чак, — као што се то показало у нашем ослободилачком рату — успешно изводити и непосредна борбена дејства (разна запречавања, рушење комуникација, разоружавање и уништавање појединих припадника непријатељевих оружаних снага, мањих патрола, па и мањих јединица). То значи да у народу постоји огромна потенцијална војна снага коју окупатор не може савладати. Он, практички, никада не може довести у окупирану земљу толику сружану силу којом би могао држати у покорности народ који хоће да се бори и који је у тој борби добро вођен. У тој чињеници је садржана реална и објективна могућност успешне борбе против окупатора.

Ако се у тој светлости посматрају догађаји, онда се види од каквог је далекосежног значаја била оцена ЦК КПЈ да су народи наше земље спремни да се боре против агресора, а да су основни узроци брзе априлске капитулације били национално-угњетачка и експлоататорска политика издајничких владајућих врхова, несметан рад пете колоне;

застарелост и неадекватност војне доктрине краљевске југословенске војске. Сагледавши на тај начин реалну снагу оружане борбе против окупатора, Централни комитет је на Мајском саветовању проценио да спремност за борбу мора у условима окупације објективно и даље јачати:

Покретачке снаге за сазријевање револуционарне енергије маса у нашој земљи јесу: а) сурови окупаторски режим, и пљачкање народа; б) још свирепије национално угњетавање и мржња маса према онима који су то проузроковали; в) издајство бивших владајућих кругова буржоазије; г) слуганство и малодушност домаће буржоазије; д) разголићеност злочиничке националне и социјалне политике прошлих режима; ђ) тешки терети наметнути народу од освајача; е) безобзирно израбљивање радних маса од окупатора и капиталиста. (*Пролетер* бр. 3—5/1941.)

Комунистичка партија Југославије, доследно револуционарна и дубоко повезана са својим народом, решила се да поведе народе Југославије у оружану борбу, у којој ће се остварити све предности које стоје на њиховој страни и искористити све неизбежне слабости окупатора. Са самим почетком оружаног устанка у Југославији фашистички агресори су запали у хроничну кризу, која ће трајати и све више нарастати до њиховог потпуног пораза на југословенском тлу.

И анализа спољне ситуације је указивала на то да постоје услови за успешну оружану борбу. Истина, та ситуација у датом тренутку није била нимало повољна, али ЦК КПЈ није ни полазио од тренутног односа снага зараћених страна, већ од процене о неизбежном прогресивном кретању и порасту антифашистичких снага. Процењујући освајачки, агресорски карактер хитлеровске Немачке, Централни комитет је дошао до закључка да се и фронт антифашистичких снага у свету мора, неизбежно и законито, ширити и јачати. А то је значило да ће тај процес неминовно утицати на борбу против окупатора и у нашој земљи. Разумљиво је само по себи да то никако није значило поћи у оружани устанак без ризика. Међутим, за доследно револуционарну партију то никада и није био основни проблем, већ је проблем, пре свега, био у правилној процени ситуације и карактера саме борбе и избору таквих њених облика који ће осигурати успех у тој борби. А процене ЦК КПЈ полазиле су од тога да се оружана борба може ослонити на све антифашистичке и у најширем смислу национално-родољубиве снаге које ће јој, без обзира на идеолошку опредељеност, сигурно прићи и постати њен савезник и активан учесник у њој.

Таква процена је полазила од општих законитости у којима су садржана преимућства националноослободилачке борбе потлаченог народа против агресора. У савременим условима агресија мора изазвати најразноврсније облике осуде и отпора прогресивних снага света, све до помоћи оружаног борби потлачених народа. Да би задовољио потребе многих својих фронтова, фашистички агресор је морао делити своје снаге. Па чак и у тренутку најповољнијем за њега, у тренутку какав је, по правилу, сам почетак оружаног устанка, он је тек за кратко време, па и тада само повремено, могао ангажовати већи део својих снага против наших јединица. Због тога је агресор ускоро морао доћи у инфериоран положај према огромној снази народа, иако је

у првом удару успео привремено да окупира целу територију наше земље.

Став ЦК КПЈ да је реално ослонити се на антифашистичку борбу свих прогресивних снага у свету показао се исправним, без обзира на то да ли је реч о формалном савезништву између прогресивних снага или није. То савезништво објективно постоји, по циљевима и карактеру рата који се води против агресора, и зато је и јаче него многи формални савези. И ово наше искуство је од несумњивог значаја за борбу сваког потлаченог народа против агресора.

Централни комитет КПЈ се могао оријентисати на оружану борбу и зато што је предвидео и многе друге неизбежне слабости окупатора и окупације које ослободилачку борбу потлаченог народа чине могућном и пружају јој — под условом да се покрену најшири словеји и примене најадекватнији облици борбе — све изгледе на коначну победу.

С доласком на туђу територију и међу туђи народ, окупатор се морао концентрисати на оне објекте који су за њега били најважнији; он физички није био у могућности да поседне читаву територију земље. Он је настојао да чврсто држи градове, индустријске центре, рударске басене, саобраћајне чворове, најзначајније комуникације и сл., дакле, оне кључне стратегијске војне и привредне објекте који су му омогућавали најпотпунију експлоатацију народних добара и преко којих је рачунао да оствари контролу над окупираном територијом. Велика пространства су на тај начин остајала незапоседнута од окупаторове оружане силе. Да би одржао свој поредак, окупатор је на таквим подручјима морао успоставити своју власт, а ту власт, међутим, он може одржати само ако располаже непосредном подршком довољно јаким сопствених оружаних снага и оружаних снага својих слугу — домаћих издајника. Где такве подршке није било, или где је она била недовољна, таква власт је била релативно лако уништавана. На тај начин су велика пространства окупиране земље већ од почетка окупације неизбежно представљала потенцијално „слободну територију“, а тиме и реалну материјалну базу устанка и развоја устаничких оружаних снага.

На основу овакве оцене услова и могућности вођења оружане борбе, Партија се одмах оријентисала на то да пошаље део активиста ван великих градова — тамо где је непријатељ био слаб, тамо где су биле неисцрпне људске резерве, где су се могла наћи неопходна основна средства за устанак и где се нудила објективно погодна операцијска основица устанка. То није значило да се запостављала борба у градовима, поготово што непријатељ објективно никад није био у могућности да оствари апсолутну контролу над градом, сваком његовом улицом и кућом; али градови у постојећим околностима нису могли бити попршта на којима је оружана борба могла примити шире размере.

Сем објективних чинилаца који су оружану борбу против окупатора чинили реалном и могућном, на покретање народа у борбу и на успешан развој саме борбе битно је утицало стање у КПЈ, која је организовала устанак и руководила њиме. Под личним руководством

друга Тита, КПЈ је у предратним годинама изграђена у јединствену, монолитну, идејно чисту и кадровску револуционарну партију. Својим држањем, доследношћу и акцијама до рата, а поготово у мартовским догађајима и априлском рату, она је стекла велики углед у народу и била припремљена за задатке који су је очекивали. Комунистичка партија Југославије је била једина организована општејугословенска снага до рата и једина спона која је у рату могла сјединити борбу сваког народа с борбом свих осталих народа Југославије. Она је била тај субјективни чинилац који је, полазећи новим путевима и изналазећи нове облике борбе, умео и имао смелости да активира снаге широких народних слојева у борби и да ту борбу доведе до победе.

За покретање народа Југославије у оружану борбу било је од пресудног значаја правилно формулисање политичке платформе те борбе и одређивање њених циљева. ЦК КПЈ је поставио најширу платформу, прихватљиву за све патриотске снаге. Првенствени циљ оружане борбе био је ослобођење земље од окупатора. А да би се тај циљ постигао, требало је на широкој основи заједничких интереса окупити и активирати у борби све слојеве народа. То је било организацијски остварено у Народноослободилачком антифашистичком фронту народа Југославије, који је обухватио све патриоте спремне за борбу, без обзира на националну, политичку и верску припадност. Упоредо с тим, примењујући у пракси начела научног социјализма о националном питању, у борби за национално ослобођење стварало се братство и јединство народа Југославије. У вези с тим друг Тито је писао:

Ријеч народноослободилачка борба — била би само једна фраза, па чак и превара, када она не би, осим, општејугословенског смисла, имала и национални смисао за сваки народ посебице, тј. када она не би, осим, ослобођења Југославије, значила у исто вријеме и ослобођење Хрвата, Словенаца, Срба, Македонаца, Арнаута, муслимана итд., када народноослободилачка борба не би имала ту садржину да заиста носи слободу, равноправност и братство свим народима Југославије. У том и јесте суштина народноослободилачке борбе. (Тито, *Говори и чланци*, књ. I, стр. 131.)

Један од основних услова за покретање маса у борби против окупатора било је и јасно давање социјалних перспектива борбе, развијање уверења да се борба води за нову Југославију, за Југославију у којој неће бити социјалног угњетавања.

Позвати само народ у борбу против окупатора, каже друг Тито, а не дати му истовремено да разумије да ће се том борбом уједно постићи нешто ново, много боље, да се више неће вратити старо — тако не би било могуће покренути све народе у ту борбу, нити тако широке масе народа заинтересовати за њу, нити би се могло у њој издржати до краја, тј. појединити. (Тито, *Говори и чланци*, књ. II, стр. 353.)

Таква политичка платформа народноослободилачке борбе омогућила је да се у борби против окупатора активирају народне масе, које су на разне начине учествовале у ослободилачком рату и револуцији. Практика рата и револуције непрестано је потврђивала исправност те платформе. Управо таква платформа је омогућила најпотпу-

није искоришћавање свих људских и материјалних снага и јединство мисли и акције у читавом народноослободилачком покрету. Она је у борби постала саставни део мишљења и ставова свих учесника и сарадника тога покрета, саставни део свести народа.

Платформа народноослободилачке борбе и њена мобилизаторска улога у рату и револуцији потврда су стваралачке примене марксизма-лењинизма на нашу стварност у специфичним условима и претварања овог учења у оружје народних маса за њихово национално и социјално ослобођење.

У тој светлости треба гледати и одлуку Политбироа ЦК КПЈ од 4. јула 1941. године да се, кад су организационе и политичке припреме биле завршене — а у неким крајевима борбе већ и почеле —, пређе на оружани устанак у целој земљи.

Ова одлука је донесена пошто је отпочела агресија хитлеровских армија на СССР. То је био погодан стратегијски моменат који се није смео пропустити. Отварање новог фронта на коме је била ангажована главнина оружане силе фашистичког агресора значило је огромно ојачавање снага антихитлеровске коалиције и у материјалном и у моралном погледу. Ступањем СССР у рат настала је квалитативно нова ситуација, у којој је дошао до изражаја веома снажан спољни чинилац који је позитивно деловао на отпочињање ослободилачког рата и револуције у нашој земљи. Утицај и идеје октобарске револуције и популарности СССР, коју је и Партија стварала својом револуционарном активношћу, били су значајан морални фактор у ослободилачкој борби наших народа. Међутим, конкретна ситуација није била нимало повољна. Хитлер до тада није био изгубио ни једну битку. Цела Европа, сем Велике Британије, била је покорена, а фашистичке дивизије су убрзано продирале у дубину територије СССР. Фашизам је био на врхунцу своје моћи и за многе је изгледао непобедив. Брзи и велики почетни војни успеси фашистичких армија на источном фронту као да су давали за право онима који су сумњали у могућност отпора фашизму.

У међународном радничком покрету полазило се тада од схватања да је основни услов устанка и успешне оружане борбе у окупираним земљама такво претходно слабљење војне и државне машине главног непријатеља да он више не буде у могућности да пружа одсудан отпор. У таквој ситуацији сматрало се да су појединачне диверзије и саботаже, са циљем да се смањи производња за ратну машину окупатора, и класични облици борбе радника за боље услове живота и рада највише што револуционарне снаге окупираних земаља могу учинити. Такав став неких руководећих кругова у комунистичким партијама тада окупираних европских земаља није био само резултат упрошћеног и механичког коришћења револуционарних искустава него и последица јаких спољних догматских утицаја.

Комунистичка партија Југославије је била једина политичка партија која је у то време дигла општи оружани устанак и почела народноослободилачки рат и револуцију. Она је то, очевидно, учинила противно тада владајућим догматским схватањима о условима неопходним за дизање оружаног устанка. Она је повела народе Југославије

у оружану борбу онда када је фашизам био најјачи и када се могло очекивати да ће он још дуже време бити веома јак. Њен пример је у пракси доказао да су дотадашња схватања превазиђена објективним процесом прогресивног кретања у свету. У условима оружане борбе антифашистичких снага света против хитлеровске агресије и објективно постојећег ослободилачког револуционарног потенцијала у народним масама поробљених европских земаља, претходно знатно слабење снага агресора није више могло бити неопходан предуслов устанка. Једини предуслов нужан у тој ситуацији било је постојање таквих субјективних снага које ће, сагледавајући услове који чине народноослободилачки рат могућним, умети стваралачки да нађу одговарајуће облике борбе, да формулишу њену ослободилачку и револуционарну линију, и које ће својим угледом и утицајем моћи повести народ у борбу за остварење његових виталних националних и социјалних тежњи. Такву субјективну снагу народи Југославије су имали у Комунистичкој партији, којој је на челу био друг Тито, партији која је, испуњавајући своје националне и револуционарне обавезе, повела рат баш у то време.

Партизански рат — војни облик оружаног устанка. Како водити рат — то је био један од најкрупнијих проблема у припреми и организацији оружане борбе. Решити га, било је утолико теже што за њега није било узора и што тада владајућа схватања у најутицајнијим круговима међународног радничког покрета не само што нису одговарала нашим приликама и потребама већ су нас могла оријентисати у правцу на коме се не би налазила решења конкретних револуционарно-ослободилачких задатака који су стајали пред нашом земљом и нашим револуционарним покретом. Утолико је значајнији став ЦК КПЈ и друга Тита да партизански рат у првом периоду буде основни облик вођења оружане борбе.

При одређивању партизанског рата као облика устанка и оружане борбе имала се у виду општа војна и политичка ситуација у земљи, а пре свега однос између ослободилачких и окупаторских снага. У околностима када је непријатељ био веома јак и када се, упоредо са вођењем рата, тек стварала и изграђивала и сама наша војна организација, када смо располагали са мало наоружања, и то готово једино пешадијског, — није било могућно водити неки други рат. Ми нисмо могли рачунати с фабрикама и магацинима наоружања и опреме; наша једина могућност да дођемо до оружја била је да га отмемо од непријатеља. Партизански рат је облицима својих дејстава то омогућавао. Непријатељеве јединице, њихови транспорти и магацини, жандармеријске станице на које су партизани нападали — постали су наши извори снабдевања.

Предност партизанског рата је била у томе што су његова дејства омогућавала да се и мањим и слабије наоружаним снагама наносе непријатељу удари и губици. Тако се народ постепено на властитом искуству уверавао да је могућно туђи неупоредиво надмоћнијег и технички опремљенијег непријатеља, да је и против тако велике војне силе могућно водити успешан рат. А то је био пут да се у борби

ангажују све шири слојеви народа и да се, сразмерно ширењу и снажењу ослободилачке борбе, развијају и нови облици војне организације и њима одговарајућа тактика ратовања.

Партизански рат је био за нас најподеснији и, у датим околностима, једино могућан пут да се устанак развије у општенародни рат. Да би се то постигло, било је преко потребно променити однос снага на нашем ратишту. А то се могло постићи само оружаном борбом која ће захватити целу земљу, не остављајући на миру окупатора и његове слуге, домаће издајнике, ни на једном делу територије, борбом која ће у исто време стварати и услове за развој таквих оружаных снага које ће наносити непријатељу и дефинитивне, уништавајуће ударе.

Анализирајући унутрашње услове за дизање устанка, Врховни штаб је ценио да услови борбе неће бити једнаки у свим крајевима земље. И таквом стању ствари партизански рат је најбоље одговарао. Захваљујући организационој гпккости и карактеру дејстава у њему, партизански рат је могао бити успешно примењен како у крајевима у којима би се народ масовно одазвао позиву на устанак, тако и тамо где би било извесне уздржљивости, па чак и привременог тренутног нерасположења, тамо где су услови за подизање и ширење оружаног устанка били неповољнији. То је био довољно широк војни оквир у коме су партијска руководства у сваком конкретном случају могла наћи решења која би и политички најбоље одговарала.

Партизански рат је, затим, био најподеснији облик за буђење и примену великог народно борбеног стваралаштва и иницијативе, за активирање огромног слободарског ратничког искуства борбених традиција наших народа. У томе је била једна од великих његових вредности. Друг Тито је, рачунајући на то, указивао да се „при стварању партизанских одреда не смије бити тјесногруд“, већ да „треба дати могућност широке иницијативе за стварање партизанских одреда“. (Тито, *Задатак НОПО, Војна дјела, ВИЗ, 1961, стр. 22.*) Истина, то је водило шароликости облика организације и назива, што је тражило не мало напора да се све то усклади, усмери и обједини, али је зато развило огромну ударну снагу и омогућило да се све преиспита и провери неумољивим мерилом ратне праксе. Искуства добивена из тих устанничких дана и првих великих тешких борби с непријатељем била су темељи наше војне вештине у народноослободилачком рату.

У датим условима партизански рат је био једино могућан пут стварања слободне територије, без које се није могла ни замислити материјализација војних и политичких успеха и резултата који су постали ослонац и подстицај будуће борбе. Облицима својих оружаных акција, партизански рат је учинио наоружани народ првим носиоцем борбе против окупатора и против старе, сада квислиншке, власти. Тиме је наша борба од свог почетка добила свој потпуни националноослободилачки, револуционарни, демократски и народни карактер, што је било основно обележје нашег рата у целини.

Из свих тих разлога је партизански рат био она полуга којом је у почетној фази оружаног устанка једино било могућно решити основне војне и политичке проблеме борбе против окупатора. Стога је

друг Тито, у својству врховног команданта народноослободилачких снага, у многим својим писаним и усменим упутствима нарочито настојао на исправном схватању и примени партизанског рата. Он је у разради тактике партизанског ратовања тежиште поставио на ова два основна питања: упорно избегавање фронталних борби и сталну активност у свим борбеним ситуацијама.

У многим крајевима земље где је у првим борбама народ масовно учествовао неизбежно је дошло до стварања устаничких фронта у виду непрекидне борбене линије која се држи према непријатељу. Такви фронтови су били израз настојања устаничких снага да одбране села од насртаја фашистичких кољача и паликућа који су за собом остављали пустош. А то је био и основни мотив готово стихијских тежњи да се одрже фронтови. У величини и упорности држања фронта реално се огледало борбено расположење народа. Међутим, врло брзо је у самој ратној пракси, сазрело сазнање о томе да би круто држање фронта по сваку цену ишло на руку непријатељу и, у крајњој консеквенцији, довело оружану борбу до неуспеха. На тај начин се, очевидно, слободна територија није могла одбрани од продора јачих и боље наоружаних фашистичких јединица, а саме устаничке снаге су биле изложене ризику уништавајућих удара непријатеља. А то је могло довести, па је у неким случајевима и доводило, до осипања и распадања појединих одреда. Партизански начин ратовања, са одговарајућим облицима војне организације, био је, дакле, и пут и начин да се избегну велики и узалудни губици властитих снага и да се води успешна оружана борба против јачег непријатеља.

Непрекидна офанзивна активност партизанских одреда била је друга битна црта партизанске тактике на којој је друг Тито стално инсистирао.

Партизани не смију да буду нападани и да се само бране, већ они морају сами нападати. *Примењивање само одбрамбене тактике значи за партизана сигурну смрт.* (Тито, *Стварање и развој ЈА*, Главна политичка управа ЈА, 1949, стр. 60 — подвукао И. Г.).

Иста основна мисао изражена је и у Упутству Врховног штаба од октобра 1941. године о одбрани ослобођене територије, а и у многим доцнијим упутствима и директивама у којима је разрађивана тактика ратовања наших јединица. Наметнути непријатељу борбу на оном месту и у оно време које ми изаберемо, увек, у свим акцијама имати иницијативу, нападати непријатеља брзим препадима и у заседама, онеспособљавати комуникације којима се он служи и уништавати његове транспорте, предузимати брзе покрете, ноћна дејства свих врста и дејства у свим временским приликама и на сваком земљишту независно од његових топографских особина, примењивати разне облике изненађења итд. — то су биле карактеристике наше партизанске тактике. Најважније је било да се непрекидном борбеном активношћу стално постижу успеси, па макар и најмањи, јер су они јачали самопоуздање бораца и учвршћивали монолитност јединица. Такви облици борбених дејстава сами по себи нису били нешто изузетно ново, као што није било ново ни само партизанско ратовање. Међутим, у пракси

југословенског оружаног устанка против окупатора било је ново то што смо ми — ослањајући се на партизански рат — искористили, тако рећи, до максимума све услове за успешно вођење оружане борбе у датој ситуацији и из партизанског рата развили општенародни одбрамбени рат и револуцију, везујући при том за југословенско ратиште велике непријатељеве снаге, чиме смо дали значајан допринос општој победи над фашистичким агресорима у другом светском рату.

У првом периоду се као најпогоднији организацијски облик за вођење оружане борбе показао партизански одред, подесан да асимилира све особине партизанског рата, да дејствује карактеристичном, само њему својственом тактиком, најуспешнијом у датим околностима.

У складу с настојањима Врховног штаба да се оружана борба свих југословенских народа организацијски што више учврсти и обједини, друг Тито је од самог почетка борбених дејстава давао задатке националним руководствома устанка и усмеравао их на то да највећу пажњу обратe повезивању и координацији борбе између појединих крајева наше земље. Тако је пламен устанка све више захватао Југославију у целини. Руководећи процесом претварања целокупне југословенске територије у јединствено ратно поприште на коме за окупатора нигде и никада није било мира ни предаха, друг Тито је већ у почетку устанка истицао потребу претварања партизанских одреда у јединствену ослободилачку војску. Он је у једном свом писму Раду Кончару од септембра 1941. године писао:

Наши партизански одреди су под централним руководством Врховног штаба и ЦК КПЈ, који постепено те раштркане партизанске одреде претвара у једну ослободилачку армију која ће бити само под нашим руководством и утицајем. (Тито, *Стварање и развој ЈА*, Главна политичка управа ЈА, 1949, стр. 64).

Улога партизанских одреда у устаничким данима неодвојива је од извршавања и оних њихових задатака који су их најнепосредније повезивали с народом. О томе је друг Тито писао у првом броју *Билтена Главног штаба НОПОЈ*. Један од веома важних задатака партизанских одреда био је да бране насеља и спречавају окупаторе да одузимају сељацима жито, стоку и остале намирнице. Све што би окупатор опљачкао, одреди су имали силом отимати и поново делити народу. Задатак им је, такође, био да онемогуће убирање пореза и других дажбина. Таквом активношћу, а поготово сузбијањем казних експедиција непријатеља, партизански одреди су у очима народа постали његови стварни бранитељи и заштитници. И још нешто. Народ је сада и сам могао постати свој бранитељ — било тиме што се одазивао позиву на устанак и узимао пушку у руку, било тиме што је помагао партизанске одреде свим средствима која су једној војсци потребна.

Чланови Партије и Скоја били су основна борбена и политичка језгра партизанских одреда. Захваљујући њима, одреди су представљали снажне војне јединице и моћне политичке активе, који су борбом и пропагандном и другом делатношћу постали један од нај-

значајнијих фактора утицаја народноослободилачког покрета у друштвено-политичком животу на ослобођеној територији.

Партизанске одреде је сачињавало људство са територије на којој су се они стварали. Тамо где је становништво било истог националног састава, и одреди су, самим тим, били национално хомогени. У крајевима у којима су живели припадници разних националности, одреди су већ и по свом саставу представљали, у малом, практично остварење идеје братства и јединства наших народа. Међутим, и једни и други одреди су по својим циљевима, задацима и политичкој основи на којој су створени били оружане јединице општејугословенског карактера и најактивнији носиоци идеје братства и јединства. То је била изванредно важна улога партизанских одреда, с обзиром на то да је пут изграђивања братства и јединства југословенских народа био тежак и напоран. У почетку устанка народ је у многим крајевима био под тешким дојмом усташких и четничких покоља и требало је уложити натчовечанске напоре да се тај оправдани гнев усмери на правог кривца — окупатора и његове слуге. У остваривању тог задатка партизански одреди су одиграли крупну улогу.

Народна власт као резултат и фактор устанка. Непосредне ратне потребе и реализовање циљева ослободилачког рата захтевали су да се, упоредо са стварањем војне организације, у свим крајевима земље стварају и органи нове, револуционарне власти. Без власти прожете духом и циљевима народноослободилачког рата, спремне и способне да обавља све дужности које захтева вођење рата, да покреће и мобилише народне масе у борбу, циљеви рата и револуције не би се могли остварити. Стари апарат власти, због своје класне експлоататорске суштине, ни у ком случају није могао деловати као орган револуционарне ослободилачке борбе. Напротив, он је постао упориште и орган власти окупатора. Стога је

ради успјешнијег развијања устанка било потребно у првом реду уништити апарат старе Југославије који је окупатор успио ставити потпуно у своју службу. Уништење жандарма, полиције, општинских управа и архива, катастра и другог — то је био задатак партизана, поред напада на окупатора, и то се показало као врло ефикасно, јер је окупатор на тај начин изгубио упориште у селима и у мањим мјестима. (Тито, *Реферат на V конгресу КПЈ, V конгрес, стенографске белешке*, Београд, 1949, стр. 58.)

У функцији органа народне власти остваривало се јединство ослободилачких и револуционарних циљева народноослободилачког рата. Они су у себи најадекватније и најефикасније обједињавали „војне“ и „дивилне“ функције у условима вођења општенородног рата.

Нову власт су наши народи широко и чврсто прихватили као своју стварну власт, јер је она била антиципација будућих националних и друштвених односа у новој Југославији. То је био један од сталних и суштински значајних чинилаца све активнијег и масовнијег ангажовања народа у борби.

Народноослободилачки одбори су на ослобођеним територијама решавали многе војне, друштвено-економске и друге проблеме у вези

са организовањем позадине, снабдевањем јединица, стабилизовањем и ширењем устанка. Њихова изванредно значајна улога дошла је до изражаја већ од првих дана ослободилачке борбе. На Саветовању у Столицама, одржаном под руководством друга Тита септембра 1941. године, предвиђено је, између осталог, и стварање слободних територија у свим крајевима земље и истакнута потреба систематског и интензивног рада на организовању народноослободилачких одбора као органа нове, народне власти. Уколико су борбе против непријатеља постајале жешће, уколико су ослободилачке оружане снаге нарастале и ослобођене територије се проширивале, утолико је и потреба за организовањем народне власти постајала све већа и све непосреднија. Непријатељ је настојао да упадима на ослобођену територију и економским уништавањем крајева у којима су борбе вођење поткопа материјалну и моралну основу оружаног устанка. Он је сматрао да ће исцрпљивањем глађу и уништавањем свих материјалних услова живота становништва спречити ширење устанка и натерати партизанске јединице и народ на капитулацију. Баш због тога су биле од прворазредног значаја мере које су народноослободилачки одбори предузимали на политичком, привредном и војном плану за учвршћење позадине. Они су онемогућавали да се окупатор користи материјалним и људским изворима земље, организовали производњу и прикупљање средстава за снабдевање партизанских јединица, вршили социјално збрињавање породица бораца, бринули о смештају избеглица итд. Посебно значајан за развој револуционарне борбе био је њихов рад на мобилизацији људства за оружане снаге и на активирању народа за вршење многобројних помоћних и непосредно војних функција као што су: извиђање, обавештавање, рушење комуникација и сл. Упоредо с тим одбори су збрињавали рањене и болесне партизане и вршили многе друге војне и економске-социјалне функције значајне за учвршћивање позадине као ослонаца оружаних снага. На тој линији, они су били ангажовани у борби против пете колоне, шпијуна и издајника — свих непријатеља народноослободилачке борбе. Извршавањем тих задатака, народноослободилачки одбори су се афирмисали као значајан фактор учвршћивања везе фронта и позадине, везе која је била основни услов успешног вођења борбе против окупатора и домаћих издајника.

Снага народне власти, која је долазила до изражаја у извршавању тако крупних и за даташње услове веома сложених задатака, извирала је из њеног стварног угледа и популарности у масама, из политичке свести и стварне привржености народа циљевима рата и револуције.

Упркос свим мерама окупатора и квислинга да то онемогуће, народноослободилачки одбори су организовани и у окупираним селима и градовима, као илегални органи ослободилачке борбе. Они су давали велику моралну и политичку подршку и материјалну помоћ оружаним снагама револуције. Сталним политичким деловањем, под условима који су били и тешки и сложени, они су окупљали око себе све више људи, непрекидно проширивали подручје свог утицаја, развијали дух

отпора и организовали активну борбу против непријатеља предузимањем многих мањих оружаних акција, диверзија, саботажа итд.

Може се рећи да је изналажење адекватних облика организације револуционарне власти, изражено у народноослободилачким одборима, било од исто толиког значаја за победу у ослободилачком рату, колико и изналажење најпогоднијих облика војне организације, тактике и стратегије рата. Стога би и било немогућно схватити и разумети велике успехе наших јединица постигнуте у изванредно тешким условима борбе против надмоћнијег непријатеља ако се не би истакла и огромна улога и допринос народноослободилачких одбора у ослободилачком рату и револуцији. Отуда је потпуно разумљиво што су окупатори и њихове слуге оштрицу своје борбе усмеравали како против оружаних снага устанка тако и против нове власти — ембрија данашње социјалистичке Југославије, власти која се у устанку рађала, која је била резултат устанка, али, у исто време, чинилац његовог нарастања и све успешнијег његовог развика.

Спрега окупатора и домаће реакције против народноослободилачког покрета. Карактер и циљеви ослободилачке борбе и чињеница да том борбом руководи Комунистичка партија Југославије наговештавали су од почетка устанка да ће из народноослободилачког рата проићи нова Југославија — заснована на равноправности њених народа —, у којој ће радни људи остварити своја демократска, социјална и политичка права. У томе је, управо, реакционарна југословенска буржоазија у земљи и у емиграцији видела основну опасност за своје класне интересе и позиције у Југославији. Због тога се она тако грчевито борила против снага устанка и револуције, не бирајући у тој борби средства и не либећи се сарадње с окупатором. Она је у сарадњи с окупатором и с другим најреакционарнијим снагама у свету видела једини пут и могућност да спречи неминовне социјално-економске и друштвено-политичке промене у земљи које је имплицитно садржавао и са собом носио народноослободилачки покрет под руководством Комунистичке партије Југославије.

Квислинзи су се у борби против народноослободилачког покрета објективно, и војно и политички, идентификовали с фашистичким промисловцима. Отуда су они веома брзо почели губити политичке позиције у народу, због чега их је било релативно лакше разобличити и изоловати од маса, па и војно тући, него прикривене непријатеље, оне који су на речима били против окупатора а на делу та свестрајно помагали.

С гледишта интереса антихитлеровске коалиције и народноослободилачке борбе, четничка организација, са Дражом Михаиловићем на челу и под руководством емигрантске владе, вршила је исту издајничку улогу као недићевци, љотићевци, усташе, Бела гарда и слични квислинзи, али је у почетку покушала да то чини на много перфиднији начин. Четници су своје држање у рату, своје планове и комбинације заснивали на победи западних сила и на политичким концепцијама најреакционарнијих кругова на Западу, у чему су се разликовали од осталих сарадника окупатора, који су своју перспективу гледали у

победи нацистичко-фашистичког блока. Таква оријентација им је осигурала, нарочито у првим годинама рата, политичку и моралну подршку и материјалну помоћ Запада и реакционарних кругова на које су се ослањали. Стога је борба да се четници у земљи и иностранству разоткрију као издајници и сарадници окупатора и да се политички изолују од маса била много важнија, али и тежа него разобличавање осталих окупаторских слугу и сарадника. Четничке крилатице „Чекати — још није време“, „Не упуштати се у авантуре“, „Не давати узалудне жртве“ лакше су наилазиле на прихватање у заосталим, несвесним и колебљивим слојевима и групама, код колебљивих појединаца него паролe народноослободилачког покрета које су позивале у борбу, на лишавања, напоре и жртве. Четничке крилатице су биле срачунате на пасивизирање маса, на слабење и спречавање ширења народноослободилачког покрета, а то је, у исто време, значило припремање услова за повратак на старо. Зато је била потребна дуга и упорна борба за сузбијање утицаја четника и за њихово дискредитовање у земљи и у међународној јавности.

Окупатор је тежио да, користећи се савезништвом с унутрашњом реакцијом, изазове братоубилачки и грађански рат, да би ублажио оштрицу народноослободилачке борбе и онемогућио њен развојни пут. Четничке организације су биле нарочито погодан инструмент у рукама окупатора за остваривање таквих планова. Централни комитет КПЈ и Врховни штаб су зато стално бдели над тим да народ сагледава и схвати политику окупатора и да се линија ослободилачке борбе правилно спроводи. Захваљујући тим настојањима, уместо грађанског рата и братоубилачке борбе, остваривало се братство и јединство југословенских народа и борбено јединство свих патриотских снага. Окупатор није успео да скрене народноослободилачку борбу у другом правцу зато што је народу бивало све јасније да се победом над окупатором постиже и победа над квислиншким оружаним формацијама, чија је снага била у ослонцу на окупатора и у савезу с њим.

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКИ УСПЕСИ У УСТАНКУ

Резултати устанка су били од изванредног унутрашњег и међународног војно-политичког значаја. На основи постигнутих војних успеха, у народу је све више сазревало уверење да је могућно у нашим условима успешно се борити за ослобођење, без обзира на то што је непријатељ био још веома јак. У непрекидним жестоцим борбама против бројно надмоћнијих и технички добро опремљених снага окупатора створене су оружане снаге народа, бројно и технички ојачане и организацијски учвршћене. Већ у првим месецима борбе партизански одреди су запленили велике количине оружја, које је било неопходно за нарастање и јачање оружаних снага устанка. У том, релативно кратком, периоду стечена су и значајна ратна искуства, која су наше јединице непосредно примењивале у својим борбеним дејствима. Непријатељ, сатеран у градове и јача упоришта, био је приморан да ангажује и у борби употреби све веће групе својих снага.

Сем Прве пролетерске бригаде, партизанске снаге су крајем 1941. године имале неколико десетина хиљада бораца организованих у 43 партизанска одреда, 10 самосталних батаљона и више самосталних чета. Међутим, војна снага устанка није била само у тим организованим партизанским јединицама већ и у масама ненаоружаног народа, обухваћеног радом у органима народне власти и политичким организацијама, у чврстој повезаности народа и војске, оствареној учешћем народа у борби и у разним видовима активности за потребе фронта.

Дејством партизанских снага створене су у лето и јесен 1941. године велике слободне територије у западној Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Хрватској, Словенији итд. На тим територијама је била организована и функционисала је народна власт, учвршћена је позадина фронта. Успешном борбом партизанских одреда створени су услови за ширење народноослободилачког покрета, који је све више прерастао у општенародни рат југословенских народа.

Масовним оружаним акцијама, нападима на непријатељеве колоне, заседама, диверзијама, рушењем и угрожавањем комуникација, уништавањем привредних објеката, ослобађањем све већих подручја и градова широм земље — из основа је пољуљан окупациони систем, створена је стална несигурност и неиздржива ситуација за окупатора и његове домаће помагаче. Како су окупатори у то време ценили ситуацију у Југославији, може се видети из многих њихових тадашњих докумената. Тако је, на пример, шеф немачке управне власти у Србији у јесен 1941. године писао:

Позиције партизана у шумама су такве да је, тако рећи, немогућно погодити их у срце. Не помаже ни појачана пропаганда која говори о томе да болшевицима иде на фронту рђаво. Добивамо утисак да ни вест о капитулацији СССР не би довела до капитулације ових бандита, који су жилави као ђаволи. Осим тога, њихова организација је изврсна. Она би могла бити класичан пример најбоље тајне организације.

А начелник штаба Хитлерове врховне команде, Кајтел, у својој специјалној наредби о уништавању „комунистичког устаничког покрета у окупираним областима“ од 16. септембра 1941. године, писао је:

Облици покрета развијају се почев од пропагандистичких мера и напада на појединачне припаднике немачке оружане силе, па све до отвореног устанка и широко развијеног партизанског рата... На тај начин настаје све већа опасност за немачко вођење рата, која се за сада испољава у облику опште несигурности по посадне трупе и која је већ довела до тога да су се морале одвајати снаге против главних жаришта устанка... Досадашње мере предузете за сузбијање тог општег комунистичког покрета показале су се недовољним. (Зборник докумената о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књ. I, док. 159).

На сличан начин су изражавали своју забринутост и остали фашистички окупатори и њихови унутрашњи савезници. У извештају од 4. септембра 1941. године о ситуацији у делу Словеније који су били оквирали талијански фашисти, командант 11. талијанског армијског корпуса пише да су „постојање оружаних група које нас нападају смело и окрутно презирући властите животе, саботаже на железнич-

ким, телефонским и телеграфским линијама, напади на војнике и полицајске агенте . . . “ створили „изузетну ситуацију у овој провинцији, а до које није дошло ни у једној другој провинцији краљевства“. Сем тога, он указује „на непрекидно и све веће опадање престижа наших оружаних снага, које, и поред тога што располажу дивизијама у пуној ратној опреми, не могу довољно строго реаговати“. (Зборник, том VI, књ. I, док. 149.)

У извештају главног стожера домобранства од 12. децембра 1941. године каже се да

догађаји у побуњеничким крајевима . . . показују очито, да је акција побуњеника сваког слиједећег дана шира и снажнија, а постиже све значајније успехе . . . Ради свега овога оперативни одјел главног стожера није више у могућности да активним дјеловањем спријечи рад побуњеника. (Зборник, том V, књ. II, док. 140.)

Упркос ванредним напорима фашистичких освајача да угуше устанак у јесен 1941. године, југословенско ратиште је постајало све већи терет за њих. То је присилило Мусолинија да се 29. децембра 1941. године обрати Хитлеру са предлогом:

Потребно је пре пролећа уништити свако језгро побуне. У противном случају излажемо се тешкој опасности да у 1942. години имамо наставак рата на Балкану. (Ugo Cavallero, *Comando Supremo*, Bologna, 1948, стр. 176—177.)

Окупаторске и квислиншке снаге трпеле су у Југославији сталне и све веће губитке. Осим тога, оружани устанак је пореметио планове окупатора да несметано експлоатише југословенску привреду, радну снагу и друга богатства земље. На нашем тлу је створен нов и за фашистичке агресоре неочекиван фронт. Војни и политички резултати устанка имали су не само велики унутрашњи значај већ су представљали и крупан допринос општем напору антихитлеровске коалиције у рату против фашизма. Наш устанак и партизански рат као облик оружане борбе против окупатора показали су да се у тој форми може створити самостално ратиште и у најдубљој позадини непријатеља. Успеси ослободилачке борбе у Југославији били су подстицај патриотским и револуционарним снагама других окупираних или на други начин поробљених земаља да и оне пођу путем ослободилачке и револуционарне борбе.

Иако још непризнате, без икакве непосредне материјалне помоћи са стране и уз сметње које су прављене народноослободилачком покрету у земљама антихитлеровске коалиције, нарочито на Западу, наше снаге су крајем 1941. године приковале на југословенском тлу око 500.000 окупаторско-квислиншких војника. У то време су фашистичке дивизије водиле битке пред Москвом и у Либији и сваки војник им је био драгоцен. У оружаном устанку окупатор је видео велику реалну и потенцијалну опасност за своје позиције, и то не само на југословенском ратишту него и много шире. Наша оружана борба унела је у ратни положај окупатора на Балкану сталну нестабилност и

опасност. Стога је окупатор предузимао све могуће војне мере и нечуване репресалије против народа да би угушио устанак и спречио његово ширење. За то му нису биле довољне полицијске, посадне и оперативне снаге које су се налазиле у Југославији, па је био приморан да довлачи трупе и из других земаља, да их скида с фронтана на којима су му оне биле и те како потребне. Хитлер је у јесен 1941. године морао своје снаге у Југославији да ојача 113. пешадијском дивизијом с источног фронта (у новембру), 342. пешадијском дивизијом из Француске и једним пешадијским пуком из Грчке (у септембру); фашистичка Италија је довела пет дивизија из Албаније ради угушивања устанка у Црној Гори, итд.

Успеси устанка подигли су веру југословенских народа у сопствене снаге и разбили фаму о непобедивости немачких фашистичких поробљивача. Јаз између народа и окупатора још више је продубљен, а веза између оружаних снага устанка и народних маса постајала је све чвршћа и свестранија. Почетни резултати устанка су били солидна основа за даље распламсавање народног рата и револуције.

ПРЕРАСТАЊЕ НАРОДНОГ УСТАНКА У ОПШТЕНАРОДНИ РАТ

Устанак у Југославији био је први велики ударац за фашистичку ратну машину, до тада навикнуту само на победе. Он је био симптом надоласеће кризе целокупне фашистичке војне и политичке стратегије у окупираној Европи.

Оружана борба југословенских народа — стварајући самостално ратиште у окупираној Европи — пољуљала је стабилност позадине фашистичких армија. Немачка и талијанска врховна команда брзо су оцениле војни и политички значај југословенског устанка, могућност његовог утицаја на друге поробљене народе и опасност коју је он представљао за вођење рата фашистичких сила. Због тога су предузеле крупне, одлучне противмере с циљем да онемогуће ослободилачку борбу југословенских народа.

Крајем 1941. године оружана борба је захватила велика подручја наше земље. Окупаторске снаге су биле сатеране у градове и утврђена упоришта, а знатан део њиховог апарата власти био је уништен или паралисан. Ситуација је за окупаторе постајала утолико тежа уколико је народни устанак прерастао у општенародни рат. Уобичајене мере окупације и снаге предвиђене за њено одржавање показале су се недовољним.

Окупација, која је представљала изванредно моћну машину, с покретањем и нарастањем оружаног устанка примала је све више одбрамбени карактер у стратегијском смислу. Окупатор је у условима оружане ослободилачке борбе био приморан да води рат у коме се објективно морао наћи у стратегијској дефанзиви. Офанзивне операције које је он повремено предузимао имале су за циљ да олакшају његов све тежи положај и ублаже стално растући притисак наших оружаних снага, које су својим дејствима разарале окупациони систем и доводиле у питање његов опстанак.

Окупатор и квислинзи нису могли полицијским акцијама и казним експедицијама уништити партизанске јединице и ликвидирати слободне територије, створене у почетку на подручјима најјачег замаху народног устанка, а доцније и широм земље. Зато су крајем 1941. године и у пролеће и лето 1942. године предузеле више узастопних операција великих размера. У борбама у западној Србији 1941. године учествовало је око 80.000 непријатељевих војника. Сличне операције, у мањим или већим временским размацама и са истим циљем, вођене су у источној Босни, Црној Гори, на Козари, у Хрватској, Словенији, на Фрушкој Гори итд. Тим операцијама је непријатељ привремено преузео стратегијску иницијативу на појединим деловима југословенског ратишта. Под жестоцим војним ударима окупатора, а и као резултат четничке издаје, били су изгубљени знатни делови слободне територије у западној Србији и Црној Гори, а устанак у тим крајевима преживљавао је озбиљну кризу. Али, упркос постигнутим успесима, овим операцијама окупатори нису успели нанети одлучујући удар народнослободилачком покрету и устанак се незадрживо ширио.

СТВАРАЊЕ БРИГАДА

Пред руководство народнослободилачког покрета поставили су се крајем 1941. године нови крупни проблеми. Ситуација створена офанзивним дејствима непријатеља у Србији изазвала је потребу поновног преузимања стратегијске иницијативе. То се могло постићи извођењем већих операција — ослобођењем нових територија, заузимањем већих непријатељевих упоришта, онеспособљавањем и заузимањем важних комуникација, итд. Таквим и сличним акцијама требало је постићи нове војне успехе.

Ослободилачки покрети су, уопште, осетљиви на неуспехе у борби, јер неуспеси, поготово ако доводе до осетлијих губитака живе силе и територије, негативно делују на морал јединица и народних маса, које чине основну војну снагу устанка. Зато су војни успеси, па и они најситнији, императив ослободилачког рата. Они су доказ реалних могућности вођења оружане борбе и најмоћнији покретач и мобилизатор устаничких снага. Стога је друг Тито увек истицао да наша борба мора бити што успешнија управо и ради мобилизације нових бораца и учвршћивања вере народа у сопствене неисцрпне снаге, вере у коначну победу. У нашем рату је после сваког неуспеха морао брзо уследити нов војни успех. То је било једно од његових основних стратегијских и тактичких начела.

Преодолети последице непријатељевих офанзива било је могуће само новим војним победама над окупатором. Сами партизански одреди — чија је борба достигла после пола године рата највиши свој домет — нису могли у потпуности одговорити томе задатку. Остати на партизанским одредима као на једином облику војне организације устаничких снага, значило би стагнирање ослободилачке борбе и постепено њено јењавање. За ширење народнослободилачке борбе у ситуацији која је настала крајем 1941. године било је потребно изнаћи

нове облике војне организације. Партизански одреди, ма колико да су у почетном периоду рата били најпогоднији и једино могућан облик војне организације, имали су и одређене слабости у погледу вођења рата у новим условима. Они су, као што је рекао друг Тито, више били територијалне јединице, које су углавном браниле свој ужи крај, своја села и своје куће, дакле — били су јединице претежно локалног карактера и као такви неспособни за веће маневре, за одлазак са своје територије и за борбу у другим крајевима земље. Изналажење квалитативно нових облика војне организације било је одлучујући чинилац за решавање војно-политичких проблема које је наметала дата ситуација.

Стварање таквих јединица које ће по својој ударној снази и маневарској способности превазићи партизанске одреде захтевала је, дакле, настала ситуација, али је оно било и израз саме стратегијске концепције народноослободилачке борбе. Друг Тито је већ у првом броју *Билтена Врховног штаба* писао о томе да ће се, у случају повољних стратегијских и других околности, према потреби створити војне јединице које ће изводити крупне војне операције.

Када смо се из Србије повукли у Санџак, каже друг Тито, ја сам почео да размишљам о даљем начину ратовања, о томе какве треба да буду наше формације.

Ми нисмо имали толико људи да бисмо могли створити неке крупне јединице, а нисмо имали ни времена да чекамо док створимо толико одреда и батаљона. Размишљао сам о томе да ипак приступимо формирању јединица које ће имати регуларни вид, па ма и са малим бројем људства. Као оперативну јединицу са задацима стратегијског карактера, што се касније и показало као једино правилно рјешење, створили смо Прву пролетерску бригаду као језгро за даље стварање редовне армије. Био ми је циљ да од свих одреда који су још постојали, нарочито у Босни, створимо неколико бригада. (Тито, *Говори и чланци*, књ. V, стр. 304—305).

Непосредно после формирања Прве пролетерске бригаде, друг Тито је ставио у задатак главним штабовима да

стварају чврсте јединице од најбољих радничких и сељачких елемената које ће у даном моменту моћи да уђу у пролетерске бригаде.

Формирањем бригада — а тамо где за то није било могућности, ударних чета и батаљона — учињен је одлучујући корак у развоју оружаних снага ослободилачког рата и револуције. Бригаде су омогућиле извођење већих и смелијих операција, али као основна карактеристика њихових борбених дејстава остао је и даље партизански начин ратовања, но на вишем и квантитативном и квалитативном нивоу. Бригаде су биле подесне за маневар на широком простору, за преношење тежишта дејства с једне територије на другу, то јест тамо где је то у датој ситуацији за нас било најпогодније. По организацији и маневарским способностима, по борбеном искуству, дисциплини, квалитету људства и унутрашњим односима, оне су биле способне да наносе ударце крупнијим и добро наоружаним формацијама непријатеља, да заузимају јача упоришта и већа насељена места, укратко — да постижу војне успехе који ће ширити слободну територију и пози-

тивно деловати на морал војника и народа, јачати веру у коначну победу и осигуравати ширење ослободилачке борбе. Зато су бригаде и биле један од одлучујућих фактора за поновно и коначно преузимање стратегијске иницијативе.

Акцијама ударних чета, батаљона и бригада најлакше је и најбрже текао и процес ослобођења везаности људства за свој крај. У том смислу је друг Тито својим упутствима и директивама усмеравао главне и покрајинске штабове.

Настојте да људство одвежете од његових села и употреједите га у борби ван његових домова. У низу таквих акција људство ће добити борбена искуства, више се заинтересовати за борбу. (Тито, *Војна дјела, ВИЗ, 1961, стр. 69*).

Бригаде су постале непресушни извори и ковачница нових војних и политичких кадрова, најистакнутији поборници ширења братства и јединства југословенских народа. Приликом формирања 4. пролетерске бригаде, 17. јуна 1942. године, друг Тито је рекао:

Ми ћемо понијети заставу народноослободилачке борбе, заставу оружаног братства и јединства наших народа кроз нове крајеве Југославије. Ми ћемо онемогућити оне који хоће да претворе народ у објект своје пљачке...

Овдје се састало пет наших бригада, скоро из свих покрајина Југославије... Чврсто братство и неуништива љубав владаће међу вама, јер ви сте народна војска.

Сада је у борбама за ослобођење, први пут и историји Југославије, крштено оружаном јединством свих наших народа. Ми ћемо бити сијачи братства међу народима. (Тито, *Војна дјела, ВИЗ, 1961, стр. 94*).

Формирањем бригада дата је коначна оријентација у изграђивању наше армије. У Статуту пролетерских бригада стоји да су оне „војне ударне формације народа Југославије, под руководством Комунистичке партије... јемство за успјешну борбу против националног поробљавања и економског угњетавања“. Бригаде су имале задатак да „указујући на правилан пут борбе и својим сопственим пожртвовањем... окупљају око себе све слободољубиве и напредне слојеве народа и на тај начин чине језгро будуће народне армије“ (Тито, *Војна дјела, ВИЗ, 1961, стр. 34* — подвукао И. Г.). С таквом организацијом и оперативним одликама, бригаде су се, у нашим условима, показале као најпогодније војне јединице и оне су до краја рата биле основа организацијске структуре Народноослободилачке војске, односно Југословенске армије. Груписане, оне су могле изводити велике и сложене операције какве изводе јединице савремене армије. У вези с тим, друг Тито је 31. маја 1942. године писао другу Александру Ранковићу:

Ја намјеравам сада створити од црногорских ударних батаљона који су се повукли једну или двије ударне пролетерске бригаде, које ће бити језгро црногорских партизана... Исто тако, мислим створити од санџачких батаљона једну ударну пролетерску бригаду... Увјерен сам да када ми кренемо са једно четири до пет пролетерских бригада у једном правцу, да неће бити те силе која би нас зауставила, да ће бити опет ослобођене територије. (Тито, *Стварање и развој ЈА, Главна политичка управа ЈА, 1949, стр. 148*).

Према оперативној замисли и под непосредним руководством Врховног штаба, група бригада је крајем јуна 1942. године отпочела операције од изванредног стратегијског и политичког значаја. Са тремеђе Црне Горе, Босне и Херцеговине бригаде су развиле успешне офанзивне операције у правцу западне Босне, која је, захваљујући свом централном географском положају, пружала повољне услове за преношење борбених дејстава у разне крајеве наше земље. У Босанској Крајини су у то време дејствовали једна бригада и јаки, веома активни партизански одреди. Ту је постојала пространа слободна територија, повезана са ослобођеном територијом у Хрватској, а преко ње и са Словенијом. С доласком групе бригада у Босанску Крајину појачана су офанзивна дејства наших снага у разним правцима. После ослобођења Бихаћа, Слуња и других упоришта крајем 1942. године створена је велика слободна територија, која се, у грубом, протезала од Коњица до близу Карловца, од средње Босне до Далмације, па се преко Лике и Горског Котара повезивала са Словенијом. До ослобођења Бихаћа 4. новембра 1942. године било је формирано укупно 28 бригада.

Већ за време наше офанзиве у западној Босни, Врховни штаб је често обједињавао под заједничку команду по неколико бригада и одреда.³⁾ Сем тога се појавила потреба да се операције изводе у исто време на више праваца, од којих је сваки захтевао обједињено командовање. Тако долази до стварања првих дивизија и корпуса, то јест до стварања Народноослободилачке војске Југославије.

Постигнути војни и политички успеси, који су се изражавали у снажном ширењу и размаху народноослободилачког рата, посебно у нарастању и јачању оружаних снага и у стварању великих и компактних слободних територија, потврдили су исправност оријентације коју је дао друг Тито о потреби формирања бригада.

Стварање слободне територије било је један од основних циљева народноослободилачког рата и револуције. На тим територијама, које су биле од великог војно-политичког значаја, постојале су могућности потпуне мобилизације људства за оружане снаге и могућности искоришћавања свих материјалних извора потребних за јачање фронта. На слободним територијама је ницала нова држава и ново друштво, ту су се проверавали и у револуционарној пракси изграђивали органи нове, народне власти.

Међутим, већ од почетка устанка постављало се питање: како и докле бранити ослобођене територије против надмоћније непријатељеве војне силе, посебно у великим операцијама — офанзивама које је непријатељ предузимао?

Постојали су одређени разлози и за упорнију одбрану слободних територија и против такве њихове одбране. Држање слободне територије за дуже време значило је могућност добивања нових бораца и материјалних средстава, могућност трајнијег политичког утицаја и

³⁾ У време надирања непријатеља у правцу Јајца, 1. пролетерска бригада и 6. крајишки одред су добили задатак да униште непријатељеве снаге у Кључу. За напад на Босанско Грахово 26. октобра друг Тито је упутио 1. и 2. пролетерску и 4. крајишку бригаду. Четири бригаде (1, 2. и 3. крајишка и 8. банијска) 2. новембра су извршиле непосредан напад на непријатељеве снаге у Бихаћу, итд.

афирмације народноослободилачког покрета, не само на одређеној ослобођеној територији већ уопште, а особито у окупираним деловима земље, и посебно, у иностранству. Одбрана слободне територије била је, у исто време, заштита народа и његове имовине од терора и пљачке окупатора. Отуда се у појединим крајевима испољила тенденција да се ослобођена територија упорно брани. Но, с друге стране, поступити тако значило је прећи из офанзиве у дефанзиву, изгубити иницијативу, изложити се опасности уништења од стране бројно и технички надмоћнијег непријатеља. Војно-политички интереси да се слободна територија што дуже одржи и питање њене одбране представљали су, дакле, један од сложених проблема који је требало решавати у оквиру наше тактике и стратегије.

Питање одбране слободне територије по правилу се решавало њеном активном одбраном, непрекидним офанзивним дејствима, приморавањем непријатеља да се групише и повуче у градове, да се он брани а не ми, избегавањем држања крутих фронтава и примене одсудне одбране. Практички је то значило — не бранити слободну територију пасивно, већ активно, и настојати да се иницијатива по сваку цену задржи у нашим рукама. Приморати непријатеља да се он брани од наших непрекидних напада био је једино могућан начин да се одбрани слободна територија. Само приликом великих непријатељевих офанзива наше су јединице напуштале територију, али су зато увек ослобађале другу, најчешће још већу, и доцније се поновно враћале на стару територију. На тај начин је брањена слободна територија. Такав начин борбе омогућио је нашим снагама да непрекидно држе иницијативу у својим рукама, а окупатор је до иницијативе могао доћи тек повремено, и то углавном само онда када је предузимао крупне војне операције.

Независање наших снага по сваку цену за одређену слободну територију значило је онемогућити окупатору да се користи својом техничком надмоћношћу и тако сачувати властите снаге од непотребних губитака. То значајно стратегијско начело нашег рата, чији је творац друг Тито, могло се остварити квалитативним скоком у организацијском развоју наших оружаних снага, стварањем бригада и виших јединица спремних да напусте одређену територију када је то целисходно и да ослобађају нову, ма на ком делу ратишта.

ПОСТАВЉАЊЕ ПРВИХ ТЕМЕЉА НОВЕ ДРЖАВЕ

Велики војни успеси ослободилачких снага, крунисани стварањем простране, повезане и јединствене слободне територије у Босни и Хрватској крајем 1942. године, и нагло повећање и организацијски развој оружаних снага створили су услове, а и потребу, за развој револуционарне народне власти. Новоослобођене територије требало је организацијски и политички развити и учврстити, привредно обновити и активирати, створити на њима услове за мобилизацију људства ради стварања нових јединица и ангажовања свих материјалних извора за потребе фронта.

Та територија, писао је друг Тито, и на њој окупљена наша војна снага отварају нам најширу перспективу. Ту базу треба сада политички организирати, учврстити наше војне успјехе, проширити и продубити у народу наш утицај и уништити у народу сваки утицај окупатора и његових домаћих слугу. (Директива друга Тита уз брошуру *Организација народне власти*, коју је издао Врховни штаб септембра 1942).

Са стварањем и развојем народноослободилачких одбора и војнопозадинских органа власти ослобођене територије су се организацијски учвршћивале, активирале су се њихове потенцијалне војно-економске могућности, стварали услови за снабдевање нарасталих оружаних снага и подмиривање потреба фронта.

Док смо ми били мала партизанска војска, говорио је друг Тито на I заседању Авноја, и имали смо мале партизанске одреде, онда и захтјеви нису били тако велики. Данас су се ти мали партизански одреди претворили у снажну Народноослободилачку војску, која не само што је равна већ је и надмоћнија од непријатеља по својој издржљивости и моралу, упркос његовој техничкој надмоћности. У вези с тим постављају се много већи захтјеви него прије, када је свако село, срез или општина могла да храни своје борце. Потребно је да се организира власт, политичка власт, која ће моћи да мобилише, која ће све оне латентне снаге које постоје у нашем народу да искористи у једном општем смјеру, а то је: борба против фашистичких зликовачких окупатора, борба против њихових савезника, наших домаћих издајника, усташа, четника и других. (Тито, *Говори и чланци*, књ. I, стр. 108).

Организовањем народне власти — сеоских, општинских, средњих, окружних и обласних народноослободилачких одбора — на слободној територији били су створени још повољнији услови за мобилизацију народа у извршавању свих задатака у интересу фронта. Народноослободилачки одбори су развили велику политичку, привредну, културно-просветну делатност и активност на социјалној и здравственој заштити. Спроведена је мобилизација свег становништва способног за рад и борбу, приступа се обнови пољопривредне, занатске и ситне индустријске производње, оспособљава саобраћај, обнављају попаљена и опустошена насеља, итд. Предузете су многе социјално-економске мере, као што је брига о породицама палих бораца, избеглицама и сиротињи, и сл. Организована је размена робе између крајева с различном привредном структуром, спречавана шпекулација, забрањен извоз на неослобођену територију и др. Народноослободилачки одбори су организовали грађење спремишта за храну и друге војне потребе, подизање болница и радионица, оправку путева, транспорт рањеника и ратног материјала, итд. Они су доносили одлуке о заплени имовине народних непријатеља и подели земље из својих фондова избеглицама и безземљашима. Сва та активност била је од великог не само економског и друштвено-политичког него и војног значаја. У извршавању свих тих задатака, с великим одушевљењем је учествовао народ организован у антифашистичким организацијама, за кога је рад за фронт био школа револуционарног васпитавања. Учешћем у раду, као и учешћем у оружаној борби, подизала се свест

народних маса, развијала њихова спремност за борбу, учвршћивала решеност да се у борби истраје. А тиме је јачала веза између оружаних снага и народа, веза између фронта и позадине са ослобођеним територијама, и стварани услови за формирање нових војних јединица.

Поникли у ослободилачкој борби као њени органи, народноослободилачки одбори су издржали тешку пробу у ватри битака против окупатора и домаћих издајника, обогатили своју револуционарну праксу и постали израз револуционарних тежњи народа. Народне масе су народноослободилачке одборе прихватале као своју власт, као незаменљиви инструмент у борби за остварење циљева рата и револуције. Они су постали трајан облик организације маса у борби за слободан и бољи живот и више се нису могли заменити другим обликом власти, а најмање старим. Отуда су се, упоредо с прерастањем партизанских одреда у Народноослободилачку војску, и народноослободилачки одбори све више учвршћивали као стални облик власти.

Значајну улогу у организовању слободне територије, у учвршћивању везе између фронта и позадине и у развоју и јачању оружаних снага имали су и органи војне власти у позадини: војна подручја, команде места и партизанске страже, образовани одлуком Врховног штаба на читавој слободној територији. Нови војнотериторијални органи били су непосредна спона између народноослободилачких одбора и оружаних снага. Они су заједно с народноослободилачким одборима вршили мобилизацију људства за НОБ и ПОЈ и позадинске војне дужности; уз помоћ одбора и у сарадњи с њима, они су се бринули о исхрани, снабдевању и смештају оперативних трупа, сакупљали храну у магацине, формирали војне радионице и слагалишта, образовали санитарске установе, успостављали и регулисали саобраћај, бринули се о транспорту трупа и материјала, водили борбу против пете колоне, издајства, паникерства, вршили војносудску власт, организовали обавештајну службу итд. Стварањем војнотериторијалних органа, оперативни штабови су били растерећени многих послова које су до тада сами обављали, тако да су били слободнији у маневру и покрету и могли се више посветити раду на непосредном руковођењу јединицама, на њиховом учвршћивању и јачању, а то је одговарало и степену и потребама развоја оружаних снага.

Велики ратни успеси, стварање све више и све већих слободних територија, нагли пораст оружаних снага, формирање бригада, дивизија и корпуса, широко разграната мрежа народноослободилачких одбора у целој земљи и општа сложеност народноослободилачке борбе на овом степену развитка — указивали су на потребу стварања централног руководећег политичког органа борбе. За образовање таквог општеполитичког тела били су сазрели сви унутрашњи услови, а особито се то наметало из међународних разлога. Стога је, на иницијативу ЦК КПЈ и Врховног штаба, дошло 26. и 27. новембра 1942. године до I заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије у граду Бихаћу, у чијем су раду учествовали представници свих наших народа. На том заседању је конституисан Авној

као највиши политички израз створеног чврстог јединства народа... као тело које ће још више ујединити напоре НОО и свих народних масовних антифашистичких организација у ослобођеним и још неослобођеним деловима наше земље.

Тако је под руководством друга Тита први пут у нашој историји створен централни политички орган од истинских представника свих народа Југославије, израстао у заједничкој борби против свега онога што је у прошлости разједињавало југословенске народе и кочило њихов друштвени прогрес. Оцењујући историјски значај тог догађаја, друг Тито је писао:

Стварање Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије јесте једна од највећих тековина наше народноослободилачке борбе до тог времена. Положени су темељи на којима се гради једно ново, праведније уређење у земљама Југославије, положени су темељи на којима се ствара истинско братство и равноправност свих народа Југославије, темељи једне праве, истински демократске, народне владавине. (Тито, *Говори и чланци*, књ. I, стр. 167).

Авној је, и организацијски и функционално, у извесном смислу, с обзиром на делатност народноослободилачких одбора којима је руководио, придобијао карактер врховног органа извршне власти. Координацијом и обједињавањем функција народноослободилачких одбора, Извршни одбор Авноја је постигао велике резултате у савлађивању последица рата на ослобођеној територији. Под његовим руководством су предузете мере на привредном плану, улагани напори за решавање социјалних, просветних, здравствених и других проблема, радило се на повезивању ослобођених територија, на стварању везе са савезницима и пријатељима народноослободилачке борбе у иностранству и др. Све то потврђује да је стварање Авноја било од огромног политичког и војног значаја за успешно настављање народноослободилачког рата. Његов рад, одлуке и резолуције још су више подигли морал народа и ојачали му веру у победу, а то је довело до снажног прилива маса у борбу, до распламсавања борбе и у оним крајевима у којима је она до тада била у застојању. Од тада па до краја рата народноослободилачка борба се све брже развија и непрекидно јача. Тај процес окупатор није био кадар да заустави.

Тако су успеси народноослободилачког покрета на војном и политичком пољу у 1942. години били крунисани стварањем Авноја, чиме су постављени темељи данашње социјалистичке Југославије. Ти успеси су били од великог значаја и за ратна дејства наших савезника, који су у то време водили борбе код Стаљинграда и код Ел Аламејна. Крајем 1942. године народноослободилачка борба је везала знатне снаге непријатеља. У Југославији се тада налазило 18 талијанских, 6 немачких, 5 бугарских дивизија, делови 3 мађарске дивизије и друге окупаторске јединице, уз знатан број војних јединица домаћих издајника. Фашистичка Немачка и Италија су у томе периоду биле веома заинтересоване за то да извуку из Југославије што више својих снага, али оне не само што то нису могле да остваре већ су морале своје снаге у Југославији непрекидно појачавати.

Формирање дивизија и корпуса и начин њиховог дејства. Крај 1942. године обележен је широким размахом народноослободилачког рата у Југославији. Оружана борба је све више јачала и по обиму и по интензитету, примајући обележја општенародног ослободилачког рата, који је у темељима угрожавао не само снаге окупатора у Југославији него и читав јужни бок фашистичких армија. Политички и војни успеси те борбе изражавали су се и у све масовнијем учешћу југословенских народа у рату против окупатора и домаћих издајника и, посебно, у сталном јачању оружаних снага. Ослобођена територија је у то време обухватала око 45.000 квадратних километара. Сечена су нова борбена искуства и оспособљени млађи војни кадрови, који су могли преузети руковођење јединицама које су се стварале. Постигнути борбени успеси, стално ширење ослободилачког рата и све већи прилив бораца у оружане снаге створили су услове да се — ради преузимања крупних операција и лакшег руковођења — формирају велике маневарске јединице и формације народноослободилачких оружаних снага. На основу свега тога, Врховни штаб је у новембру 1942. године донео одлуку о стварању Народноослободилачке војске Југославије, организоване у дивизије и корпусе.

„У вријеме када су за то сазрели сви увјети, када се за то показала неопходна потреба, када су већ биле створене многобројне бригаде и батаљони...“ (Тито, *Билтен* VIII за септембар-новембар 1942) — када су предстојале крупније операције, Врховни штаб је донео одлуку да се формирају дивизије и корпуси. Тиме су оружане снаге ослободилачког рата и револуције добиле нову организацијску структуру, која је одговарала војно-политичкој ситуацији створеној успешним развојем оружане борбе, ситуацији која је омогућавала нашоћење великих удара непријатељу. Дивизије и корпуси Народноослободилачке војске били су кадри да приме на себе оперативне задатке већих здружених јединица, да воде, по потреби, веће и упорније фронталне борбе и да сигурније бране слободну територију. То су биле лако покретне јединице, без гломазних комора, способне да се без нарочите претходне припреме брзо крећу ван комуникација, по најтежем земљишту и под најнеповољнијим метеоролошким условима.

Дивизије и корпуси Народноослободилачке војске стварани су, најчешће, на територијално-националном принципу, а попуњавани доброволцима са територије на којој су дејствовали. Дивизије су се, обично, састојале од 3 бригаде, које су бројале просечно по 800 — 1.000 људи, и од јединица родова и служби, у зависности од расположивог наоружања и опреме. Корпусе су сачињавале 3 дивизије. Они су, сем 1. пролетерског корпуса, стварани на територији која је чинила целину у војногеографском погледу и обједињавали су под својом командом и све партизанске одреде са те територије.

Уз бригаде, дивизије и корпусе, партизански одреди су имали и даље важне задатке. Одреди су садејствовали с дивизијама и бригадама, бавили се политичко-пропагандним радом, мобилисали ново

људство, прихватили физички слабије и привремено неспособне борце, итд., а у крајевима у којима бригада и дивизија још није било — имали су функцију сличну функцији партизанских одреда 1941. године. Стога су партизански одреди остали интегрални део оружаних снага за све време рата. На ослобођеним територијама су се још више развили и војнотериторијални органи — команде подручја и места, с партизанским четима и стражама.

Таква организација оружаних снага одговарала је оперативно-тактичким потребама и била најпогоднија за борбено оспособљавање нових бораца, за брзо стицање борбених искустава. Јер ми нисмо могли имати центре за претходно обучавање бораца. Борбено поприште било је готово једини наш наставни полигон. Акције партизанских одреда, партизанска дејства мањих и већих јединица, вешти напади којима су постизани брзи успеси — били су школа у којој су нови борци и јединице стицали искуство, сигурност и самопоуздање.

За развијање борбених квалитета јединица, од не мањег значаја је био и жив идеолошко-политички рад, објашњавање борцима циљева и перспектива борбе, развијање њихове уверености у победу итд., на чему су радили сви васпитни чиниоци — старешине, војни колективи, а на првом месту партијске организације. Комунистичка партија Југославије била је творац идејног јединства и монолитности наших оружаних снага, борбеног и акционог јединства војске и народа. Партија је била инспиратор, носилац и градитељ братства и јединства наших народа у борби за стварање слободне и независне социјалистичке Југославије. Служећи за пример својом личном храброшћу и држањем, комунисти су били носиоци развијања политичке свести, борбености и изграђивања морално-политичког лика борца народне, револуционарне армије. Комунисти су својим утицајем одлучно доприносили да се нађу решења и у најтежим борбеним ситуацијама. Својим самопрегором, жртвујући се за победу идеала револуционарне ослободилачке борбе, они су стекли висок углед и поверење бораца и народа.

У развијању политичке свести, борбености и оданости припадника оружаних снага народноослободилачкој борби, у изграђивању лика борца народне, револуционарне армије и у учвршћивању јединства војске и народа посебно важну улогу имали су политички комесари и политодели. Они су као органи Партије бдели и над тим да се линија народноослободилачке борбе исправно тумачи и доследно спроводи, што је било од изванредног значаја за активирање широких слојева народа у борби.

Нарастање Народноослободилачке војске и формирање крупних јединица тражили су и већи број кадра за руковођење јединицама и вођење већих операција. У стварању командног кадра одлучујућу улогу је имала ратна пракса. Сем ратног искуства и војних школа, образованих још 1942. године, од значаја су биле анализе штабова и команди о успесима и недостацима у предузетим операцијама. Важну улогу је у том погледу имала беспштедна комунистичка критика свих недостатака испољених у борби и у припреми борбених дејстава. У

тим анализама су равноправно учествовали чланови команди, тако да су сви руководиоци подједнако и заједнички учили вештину вођења борби и доприносили њеном успеху. Такав, колективни начин руковођења одговарао је тадашњим условима. Самоиницијативне, смеле, одлучне, одговорне, висока морала и свесне циљева борбе, наше војне старешине су с успехом вршиле командне дужности у својим јединицама. Сем тога, у четама су, уз учешће целог четног колектива, вршене анализе сваке акције у којој је чета учествовала, оцењивано држање сваког борца, критиковане појаве неодговорности у извршавању задатака, истицани позитивни примери, примери јунаштва и дисциплине бораца, итд. Те су анализе биле изванредно средство мобилисања целог борачког колектива у извршавању борбених задатака и имале су велик васпитни значај. Из редова радника, сељака, ђака и студената бораца нашег рата непрекидно је израстао револуционарни војни и политички кадар армије.

Стварањем дивизија и корпуса није измењена основна структура организације командовања нашом оружаном силом. Главни штабови, образовани још 1941. године у појединим крајевима земље за организовање оружане борбе и за руковођење борбом, задржали су ту улогу. Они су идејно осигуравали јединство командовања Врховног штаба на целом ратишту и били, саобразно особеностима и односу снага у свакој покрајини, чиниоци њеног активирања у борби. У духу опште стратегије нашег рата и директива Врховног штаба, главни штабови су до завршетка рата руководили операцијама на својој територији и нису је напустили ни у данима највећег непријатељевог притиска. Тиме је била осигурана сталност сваког нашег „фронта“ и непрекидна активност југословенског ратишта као целине. У 1942. години на подручјима главних штабова створени су за ужа подручја оперативни штабови и оперативне зоне. То је био прелазни облик на путу стварања дивизија и корпуса, који се понегде задржао и до краја рата. Приликом извођења појединих операција, Врховни штаб и главни штабови су чешиће стварали и привремене оперативне штабове. Врховни штаб је, сем тога, стално имао под непосредном командом једну оперативну групу спремну за операције било на ком делу ратишта.

С формирањем дивизија и корпуса Народноослободилачке војске није напуштен партизански начин ратовања, и, према ситуацији, његова основна начела примењивана су и у најкрупнијим операцијама. Суштинску оријентацију у томе правцу, а тиме и основне ратне вештине Народноослободилачке војске, дао је друг Тито новембра 1942. године.

Тактика ратовања наше народне војске апсолутно мора бити комбинирана са нашом досадашњом партизанском тактиком. То значи да се морамо чувати крутих фронтава и избјегавати их, да морамо избјегавати да нам непријатељ, својом тактиком, наметне одбрану помоћу дугачких и расплинутих фронтава, зачепљавање рупа итд. Напротив, у нашој народној војсци мора владати искључиво офанзивни дух, не само кад смо у офанзиви већ и у дефанзиви.

Офанзивни дух за вријеме непријатељске офанзиве испољава се у снажној, смјелој партизанској тактици, тактици продора у непријатељску

позадину, у уништавању не само комуникација него и непријатељских центара снабдијевања, његових база, које су за вријеме непријатељске офанзиве војнички ослабљене или су потпуно испражњене. Не треба да се бојимо опкољавања, као што се нисмо бојали ни онда кад смо имали мање јединице. (Тито, *Говори и чланци*, књ. I, стр. 105—106).

Борбе Народноослободилачке војске пуне су изванредних примера офанзивних акција, заседа, препада, ноћних дејстава, мајсторски искоришћеног изненађења, смелих продора у позадину непријатељевих снага, напада свих врста, све до оних на градове и добро брањена упоришта непријатеља. Народноослободилачка војска Југославије је, преко разних видова борби, израстала у све снажнију армију, способну и за успешне фронталне борбе. Међутим, и тада су партизанска дејства јединица у позадини непријатеља била и те како потребна. Она су била наша „авијација“ и „далекометна артиљерија“, а ноћна дејства, акције под неповољним временским условима, краткотрајни али силовити напади и удари по непријатељу, растреситији стројеви и борба прса у прса — најбоља наша одбрана од непријатељеве авијације и артиљерије. Сва та дејства, од најситнијих до најкрупнијих, сливала су се на целој територији у непрекидни низ удара по непријатељу, што је стратегији Народноослободилачке војске дало непрекидно офанзивни карактер.

Начин извођења борбених дејстава Народноослободилачке војске онемогућио је непријатељу да постигне жељени успех чак и над снагама које би окружио. Чињеница да се напад непријатеља морао развијати по правцима, а да он на сваком правцу није могао имати довољно јаке снаге да би затворио све међупросторе и „очистио“ сву територију којом пролази, да га је техника добрим делом везивала за комуникације — увек је пружала довољно простора нашим јединицама за одговарајуће маневре. Тако је, на пример, било могућно да наше снаге, окружене у првој фази тзв. IV непријатељске офанзиве на подручју Лике, Кордуна, западне и средње Босне, изманевришу напад непријатеља и остану у његовој позадини. Оне су на појединим правцима одбиле нападе квалитативно слабијих колона непријатеља и задржале део слободне територије, а на другим су се, после активне одбране по дубини, вештим маневром и смелим продором забацивале у погодном тренутку за леђа непријатеља. Тако су се на терену којим је непријатељ, тако рећи, тек прошао опет појављивале наше крупне снаге, које су поновно успостављале слободне територије и продужавале офанзивна дејства.

У нашем рату су активна дејства, одлучност командовања и високи морал бораца — уз вешто коришћење земљишта и ефикасну употребу расположивог оружја — били основни услов пробоја из сваког непријатељевог обруча. Наше снаге су у тзв. V офанзиви, упркос шестострукој надмоћи непријатеља, вештим маневром одржале иницијативу и оствариле тактичку премоћ на одлучујућем правцу. Захваљујући томе, оне су у одлућујућем тренутку, иако са знатним губицима, извршиле пробој и основним снагама изишле из окружења.

Таквим дејством наших снага био је изненађен и сам непријатељ, који није могао да им не ода признање. У једном немачком документу од јуна 1943. године стоји:

Ток борбе је показао да су комунистичке снаге под Титовом командом одлично организоване, вешто вођене и да располажу борбеним моралом који изазива чуђење. Непријатељево командовање било је изванредно покретно и, такође, у одбрани активно.

Карактеристични су били масовни напади снагама прикупљеним на једном месту, извођени при атмосферским приликама повољним по непријатеља (кад је немогућна активност авијације), и то тамо где наша артиљерија није могла добро дејствовати. Комунистима је увек полазило за руком да изједначе свој недостатак у тешком наоружању и да, користећи се мраком, маглом и кишом, дођу на одстојање блиске борбе прса у прса. При овоме су се показали као фанатични, крајње упорни, добри борци, који одлично познају тешко планинско земљиште.

Наоружање комуниста је било добро. Они располажу зачуђујући великим бројем аутоматског оружја (пушкомитраљезима, тешким митраљезима, бацачима итд.), а уз то и обиљем муниције. Сви се извештаји слажу у томе, а и наши губици доказују да они прворазредном обавештајном службом (помоћу становништва итд.), рафинираним коришћењем земљишта и камуфлажом, такође и униформама свих врста, нашим трупама постављају клопке.

Несумњиво је да су комунисти веома живав противник, коме је дорасла само јединица опремљена и наоружана свим потребама за вођење борбе у планинама и навикама на највећа телесна напрезања. (Из извештаја генерала Литерса о борбама и искуствима у подухвату „Шварц“ од 20. јуна 1943).

Крајњи неуспех и већих непријатељевих операција на нашем ратишту произлазио је и из тога што непријатељ, после стварања Народноослободилачке војске и њених крупних јединица готово у свим крајевима земље, ослоњених на чврст систем народне власти и активну подршку народа, није више могао пресудно да угрози народноослободилачки покрет. Окупатор је био разапет на читавој нашој територији. Свугде је морао држати снаге и водити мање или веће борбе да би очувао објекте, правце и подручја који су за њега били од стратегијског значаја. Тај чинилац је деловао и у време када је он предузимао крупне операције с намером да уништи наше главне снаге и Врховни штаб, покушавајући да на тај начин разбије основну снагу народноослободилачке борбе и неутралише југословенско ратиште, које је за њега с приближавањем савезничких фронтова постало све осетљивије. Због дејства тог чиниоца, окупатор, упркос великој концентрацији снага за операцију „Вајс“ (IV офанзива), није могао одједном обухватити целокупну просторију у централним деловима земље на којој су у то време дејствовале наше снаге. Захваљујући томе и вештим маневрима јединица Народноослободилачке војске, оперативна група Врховног штаба није била захваћена првом фазом окружења. Брза концентрација и удар код Прозора олакшали су нашим снагама борбе у окружењу у западној Босни и припремили основицу за нову офанзиву, ка Црној Гори, чији је резултат био стварање слободне територије у Херцеговини, Црној Гори и Санџаку.

Непријатељ је, исто тако, био приморан да, упоредо са извођењем операције у тзв. IV и V офанзиви, води нимало лаке борбе и у

другим крајевима Југославије — у Словенији, Хрватској, Босни, јужној и источној Србији и Македонији. Појачана борбена активност наших снага у тим крајевима олакшала је положај јединица захваћених офанзивом. Те борбе су, после пробоја на Зеленгори, омогућиле брз прелаз оперативне групе Врховног штаба у офанзиву ка источној Босни и предузимање већег броја значајних локалних офанзива, у којима су биле створене нове јединице и проширена слободна територија.

Неуспеси великих непријатељевих операција 1943. године у нашој земљи и снажан развој ослободилачке борбе у свим нашим крајевима — што је, између осталог, било резултат успешног начина вођења рата — довели су до израстања НОВ и ПОЈ у још моћнију оружану силу. Она је у лето и јесен 1943. године наставила офанзивне операције које су захватиле готово све крајеве Југославије. Предвиђајући испадање фашистичке Италије из рата, друг Тито је благовремено усмерио дејство главних снага Народноослободилачке војске према оним подручјима која су била под талијанском окупацијом. Дејствујући брзо и енергично, јединице Народноослободилачке војске разоружале су главнину осам талијанских дивизија и делове других седам дивизија и више мањих јединица. То је у великој мери осујетило планове немачке врховне команде да примора талијанску армију на продужење рата или да разоружа њене снаге. Тим крупним победама НОВ и ПОЈ немачка одбрана на Балкану била је знатно ослабљена. Више од половине југословенске територије било је ослобођено а највећи део јадранске обале налазио се под контролом Народноослободилачке војске. То је натерало Немце да из других окупираних земаља и из саме Немачке хитно пребацују појачања у Југославију. Чак су и с талијанског ратишта, и то у време савезничких офанзивних операција у јужној Италији, преbacили у нашу земљу готово пет комплетних пешадијских и оклопних дивизија.

Јачање и развој Народноослободилачке војске, све крупније њене победе над фашистичким окупаторима и њиховим слугама и, у вези с тим, све већи значај југословенског ратишта у склопу ратних напора антихитлеровске коалиције — утицали су на западне савезнике да преиспитају своју званичну политику према народноослободилачком покрету у нашој земљи. Ради потребе садејства савезничких снага с Народноослободилачком војском, савезници су 1943. и у првој половини 1944. године упутили војне мисије у Врховни штаб и главне штабове НОВЈ.⁴⁾ То је било де факто признање Народноослободилачке војске као савезничке армије, признање дотадашњег нашег доприноса у заједничком рату против фашизма, а у исто време је било и почетак процеса признавања нове Југославије. Долазак савезничких војних мисија омогућио је да се операције на југословенском ратишту координирају са дејствима савезничких армија и да НОВЈ, ради остварења те координације, организује прихватање савезничке помоћи у опреми,

⁴⁾ Британска влада је маја 1943. упутила своју војну мисију у Врховни штаб НОВ и ПОЈ, а од октобра 1943. при Врховном штабу се налазила заједничка британско-америчка војна мисија. Влада СССР је упутила своју војну мисију у Врховни штаб фебруара 1944. У сагласности са Врховним штабом, у другој половини 1943. и у 1944. години савезници су упутили војне мисије у главне штабове и штабове неких корпуса Народноослободилачке војске.

оружју и другим средствима. У почетку мањег обима, та је помоћ у оружју од Америке и Енглеске у 1944. години постала значајнија. Исто тако била је значајна и помоћ у наоружању које смо од лета 1944. добивали од Совјетског Савеза.

Врло значајни, управо одлучујући били су резултати борби у 1943. години. Слободне територије обухватале су око 130.000 квадратних километара, са око 5 милиона становника. Народноослободилачка војска Југославије нарасла је на 9 корпуса, односно 27 дивизија, 8 самосталних бригада, 123 партизанска одреда и 15 самосталних батаљона.⁵⁾ То је била снага која је коначно узела стратегијску иницијативу на југословенском ратишту у своје руке и задржала је до краја.

Рађање нове државе. Велики војно-политички успеси Народноослободилачке војске постигнути до краја 1943. године створили су и услове за убрзани унутрашњи развитак земље, за потпуно изграђивање, пре свега, система власти и постављање темеља нове државе. На достигнутом степену развитка ослободилачког рата и револуције, без централних државних органа власти није било могућно руководити војском и великим ослобођеним деловима земље и остварити непосредно садејство и сарадњу с ратним савезницима. Стога је, после одлуке ЦК КПЈ, одржано 29. новембра 1943. године у Јајцу историјско II заседање Авноја. На њему се Авној конституисао у врховно законодавно и извршно представничко тело народа Југославије, које је, на основи исцрпне анализе и излагања друга Тита о резултатима народноослободилачког рата и његовој перспективи, о међународном положају и наредним задацима, донело декларацију и одлуке од далекосежног историјског значаја.

Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије потврдило је и озаконолило револуционарну народну власт, насталу у процесу народноослободилачке борбе на рушевинама старе, ненародне краљевине Југославије. Народноослободилачки одбори су постали органи једино признате и пуноправне државне власти у земљи. Одлуком о одузимању сваког права емигрантској влади да иступа као законити представник народа Југославије, забраном повратка краљу у земљу, II заседање Авноја је прокламовало збацивање старе власти, односно констатовало промену носиоца власти, која је стварно већ била извршена у ослободилачкој, револуционарној борби. Одлукама Авноја озакоњено је претварање Југославије у демократску федеративну државу равноправних народа — начело које је већ било остварено заједничком борбом југословенских народа против окупатора и домаћих издајника. Федеративним уређењем је загарантована свим нашим народима и националним мањинама потпуна равноправност у заједничкој држави. Образован је Национални комитет, у ствари народна револуционарна влада, са другом Титом на челу. Основни задатак Националног комитета био је да предузме све мере за успешно настављање рата и учвршћивање народне власти, за организовање привреде

⁵⁾ Окупатор и квислинзи су у то време имали у Југославији 25 комплетних дивизија, делове још 5 дивизија, око 20 бригада, преко 30 самосталних пукова, преко 40 разних батаљона и много других мањих јединица.

на ослобођеној територији, за успостављање везе са савезницима и за постизање признања од стране савезника постојећег стања у Југославији израженог у одлукама Авноја, итд.

Антифашистичко веће је, у име народа Југославије, одало признање Народноослободилачкој војсци и партизанским одредима и њиховом врховном команданту за велике победе извојеване над непријатељем и прогласило друга Тита маршалом Југославије.

Друго заседање Авноја је један од најзначајнијих догађаја не само у народноослободилачкој борби него и у историји наших народа. Његове одлуке су биле од изванредног значаја за правац и ток политичких и ратних збивања у земљи и за афирмацију народноослободилачког покрета у свету. Оне су још више учврстиле увереност народа да жртве дате у борби и оне које је до краја рата још требало дати неће бити узалудне, да ће се остварити циљеви ослободилачке борбе и да не може бити повратка на старо. То је југословенским народима улило моралну снагу за још већа прегнућа и било једна од најзначајнијих полуга будуће борбе за нову Југославију. Последица свега тога било је још брже нарастање оружаних снага и још шире учешће народа у народноослободилачком рату.

Активним деловањем Авноја, а пре свега Националног комитета под руководством друга Тита, на унутрашњем и спољном војно-политичком плану, наша земља се све више, и у војном и у политичком погледу, учвршћује као равноправан савезник и члан антифашистичке коалиције и прима на себе све значајнију улогу у ратним догађајима.

Но упркос томе што су наше оружане снаге тада нарасле на неколико стотина хиљада бораца и што је цела земља постала ратно поприште на коме су наношени тешки губици непријатељу, а наши народи давали велике жртве за победу заједничке савезничке ствари, пут до потпуног признања народноослободилачке борбе и њених тековина од стране савезника био је тежак и дуг. Разлог томе био је у неслагању неких реакционарних кругова на Западу с променама извршеним у нашој земљи и у познатим политичким комбинацијама великих сила у односу на Југославију.

У позитивном или негативном односу према признавању стварног стања у Југославији створеног у рату и револуцији, то јест у признавању или непризнавању одлука II заседања Авноја, изражаван је, у ствари, однос прогресивних и реакционарних снага у појединим земљама антифашистичке коалиције. Ипак, остаје чињеница да су у погледу међународног признавања стварног стања у нашој земљи одлучујућу улогу имали све већа снага и борбени успеси Народноослободилачке војске, ширина и замах народноослободилачког покрета и извојеване тековине рата и револуције. Наша ослободилачка борба, иако саставни део прогресивног и антифашистичког савеза у другом светском рату, развијала се самостално и у војном и у политичком погледу. Руководство народноослободилачке борбе стварало је оружане снаге и водило народе Југославије путем ослободилачког рата и социјалистичке револуције руководећи се науком марксизма-лењинизма, али полазећи од наше унутрашње стварности и услова ослободилачке борбе. Одбачен је сваки утицај споља који није био у складу с циље-

вима и путевима нашег рата и револуције, без обзира на то од каквог ауторитета он потицао. Такав став руководства народноослободилачке борбе и наша унутрашња снага пресудно су утицали на међународно признање тековина рата и револуције и на признање нове Југославије. Стојећи на челу народноослободилачке борбе и Националног комитета, друг Тито је, својим личним доприносом у борби народа Југославије за међународно признање њихове социјалистичке државе, стекао посебне заслуге за успешан њен исход.

Ослобођење источних и јужних крајева Југославије. Већ у 1943. години — после сламања окупаторско-квислиншких офанзива, а нарочито после одлучујућих удара нанесених четницима, разбијања многих јединица оружаних снага НДХ и крупних успеха Народноослободилачке војске у време капитулације Италије — било је јасно да је народноослободилачки покрет извојевао пресудне политичке и војне победе. Та чињеница и упоредно јачање политичког утицаја народноослободилачког покрета у свим крајевима земље отворили су јасну перспективу победоносног окончања рата и стварања нове Југославије, чије су постојање озакониле одлуке II заседања Авноја.

Али за постизање тога циља југословенски народи су још морали уложити изванредно велике напоре. Када је стабилизван фронт у Италији, немачка врховна команда је покушала да у зиму 1943/44. године консолидује одбрану на Балкану предузимањем офанзиве широких размера против Народноослободилачке војске Југославије. За те операције су биле ангажоване највеће снаге које је до тада непријатељ једновремено употребио против југословенске ослободилачке војске.⁶⁾ Непријатељ је планирао да с јаким снагама изврши брзе концентричне продоре на поједина оперативна подручја која су држале групације НОВЈ и да тако оствари њихова окружења и уништења, рачунајући да ће на тај начин дезорганизовати Народноослободилачку војску као целину. Друг Тито је проникнуо у те намере и тактику непријатеља и упутио директиву свим штабовима корпуса који су били захваћени офанзивом да се клоне одлучујућих судара, да деконцентришу снаге и да се смелим маневрима пробијају у непријатељеву позадину. Јединицама на оним подручјима на којима је непријатељ остао у одбрани наређено је да појачају офанзивна дејства на комуникације, важније објекте и против гарнизона које су браниле ослабљене снаге окупатора. Наше јединице су биле довољно јаке и способне да готово у тромесечним борбама, под врло тешким условима, не само сачувају живу силу и поврате привремено изгубљену територију него и да одрже иницијативу на нашем ратишту. И овога пута је немачка команда Југоистока морала признати да се њене снаге нису znale прилагодити тактици јединица Народноослободилачке војске, „које стално измичу и избегавају одсудно решење оружјем“.

Такав развој догађаја подстакао је Хитлера на то да, извођењем ваздушног десанта на Дрвар, покуша уништити руководство на-

⁶⁾ Операцијама је руководио штаб 2. оклопне армије, који је имао под командом 13 немачких и једну бугарску дивизију, неколико самосталних бригада и пукова и друге јединице не рачунајући квислиншке снаге.

родноослободилачке борбе у Југославији и извршити непосредни напад на врховног команданта, друга Тита. Али се и тај покушај непријатеља завршио потпуним неуспехом.

У то време били су на помолу крупни догађаји на европском ратишту. Англо-амерички савезници су се искрцавали у Нормандији и спремали се за офанзиву у Италији. На истоку је Црвена армија вршила припреме за своју велику летњу офанзиву. Починио је корординирани удар армија антифашистичке коалиције против хитлеровске Немачке. У тим општим напорима усмереним на сламање фашизма, Народноослободилачка војска Југославије добила је значајну улогу. Појачавајући офанзивна дејства на свом ратишту, на боковима и у позадини немачког фронта, она је паралисала немачку одбрану на Балкану и тако, у стратегијским оквирима, непосредно садејствовала са армијама савезничких држава. У склопу тих општих планова, као најважнији непосредни задатак пред Народноослободилачком војском биле су операције за ослобођење источних и јужних крајева Југославије.

Ради лакшег и уешнијег руковођења операцијама и све обимнијим државним пословима, а у складу с раније донесеном одлуком, највиша руководећа тела народноослободилачког покрета пребацила су се почетком јуна 1944. године на острво Вис.

Национални комитет ослобођења Југославије са другом Титом на челу успешно је водио борбу за међународно признање тековина народноослободилачке борбе. У разговорима које је друг Тито водио са савезничким командантима и британским премијером Черчилем у првој половини августа 1944. године постигнут је начелан споразум о садејству између Народноослободилачке војске и савезничких снага и, у вези с тим, о настављању материјалне помоћи савезника нашој војсци. После тога, када је Црвена армија изbacила из рата фашистичку Румунију и Бугарску и избила на југословенску границу, друг Тито је 21. септембра отпутовао у Москву, где је са совјетском владом постигао споразум о заједничким дејствима снага Народноослободилачке војске и трупа Црвене армије и о материјалној помоћи СССР новој Југославији.

Упоредо с тим успесима на међународном плану, Народноослободилачка војска развијала је снажна офанзивна дејства у свим крајевима Југославије. У духу стратегијског плана Врховног штаба, јаке групације наше војске у Босни и Црној Гори спремале су се да заједно са снагама у Србији и Македонији предузму офанзиву за ослобођење источних крајева Југославије. У лето 1944. године Србија и Македонија су добиле изузетну стратегијску важност. Снаге Народноослободилачке војске, дејствујући на најважнијој балканској магистралу и у позадини немачке групе армија „Е“ у Грчкој, примиле су на себе изванредно значајну улогу у бици за Балкан.

У августу и септембру групација од девет наших дивизија продрла је из Црне Горе и источне Босне у Србију и у садејству са два наша корпуса која су дејствовала у Србији ослободила велики део Србије и уништила удружене недићевско-четничке снаге. На хиљаде бораца из ослобођених крајева ступале су у Народноослободилачку

војску, а у ослобођеним градовима и селима Србије успостављена је народна власт.

У исто време су и снаге Народноослободилачке војске у Македонији ослободиле велики део територије. Оружана борба у Македонији била је у сталном и снажном успону. У лето 1944. године она је добила најшире размере. Већ у време капитулације Бугарске, у Македонији је оперисало пет дивизија и више партизанских одреда.

Када је Црвена армија избила на нашу границу, Немци су чинили грчевите напоре да образују нов фронт на Балкану, — од Дунава, југословенско-бугарском границом, преко Скопља до Албаније. Док је тај фронт успостављен, само у непосредној и ближој његовој позадини дејствовале су 23 дивизије Народноослободилачке војске. Својим дејствима оне су у великој мери онемогућиле саобраћај непријатеља и маневрисање снагама и прекинуле оперативну везу између појединих његових групација.

У таквој ситуацији и у складу са утврђеним плановима, крајем септембра и почетком октобра почеле су заједничке и усклађене операције снага Народноослободилачке војске (укупно 23 дивизије и више мањих јединица), Црвене армије (III украјински фронт и део снага II украјинског фронта) и војске отечественофронтовске Бугарске (1, 2. и 4. армија, које су биле под командом штаба III украјинског фронта), за ослобођење источног дела Југославије (Војводине, Србије и Македоније). Заједничким дејствима I армијске групе и 13. и 14. корпуса НОВЈ, III украјинског фронта и 2. бугарске армије, до 20. октобра је била разбијена и великим делом уништена немачка армијска група „Србија“, ослобођен Београд и највећи део Србије и прекинута одступница групи армија „Е“ Моравском долином, због чега се та групација морала повлачити много тежим правцима (долином Ибра и делом кроз Црну Гору преко Босне) ка долини Саве. У борбама за ослобођење Београда учествовале су јединице свих југословенских народа; у тим борбама се још једном снажно манифестовало братство и јединство југословенских народа и њихова решеност да, збратимљени у новој социјалистичкој заједници, изграђују своју лепшу будућност. У борбама за ослобођење главног града Југославије садејствовале су са нашим дивизијама јединице Црвене армије са мотомеханизованим корпусом. За то време су 15. и 16. корпус и Брегалничко-струмички корпус НОВЈ са 1. и 4. бугарском армијом наставили борбе за ослобођење Македоније. У исто време су вођене и операције на Косову и Метохији, у којима су узеле учешћа и јединице албанске ослободилачке војске (5. дивизија). У другој половини новембра окончане су борбе и у тим крајевима.

И снаге Народноослободилачке војске у Босни, Хрватској и Словенији постигле су крупне успехе у лето и јесен 1944. године. Многи непријатељски гарнизони су били уништени и окупатор је био приморан да напушта велика подручја која више није могао бранити. Све комуникације су биле под непрекидним ударима наших јединица. Таква ситуација је у великој мери апсорбовала и спутавала снагу групе армија „Е“, која је имала више од 300.000 војника. Борећи се против мањег дела њених снага које су се повлачиле из Албаније,

2. корпус је, у садејству са 5. и 6. албанском дивизијом, до краја децембра ослободио Санџак и Црну Гору и знатан део Херцеговине. У исто време је 8. корпус ослободио сву Далмацију и многа наша острва у Јадранском мору. У тим операцијама биле су разбијене или су претрпеле тешке губитке четири немачке дивизије. Дејствима 2. и 8. корпуса коначно је ослобођен велики део јадранске обале.

У новембру и децембру 1944. године снаге II и III украјинског фронта Црвене армије и јединице бугарске војске напустиле су Југославију. За то време је Народноослободилачка војска образовала самосталан стратегијски фронт, који је био део општег савезничког обруча око нацистичке Немачке. Тај фронт се протезао од Драве и Дунава, преко Срема, долином Дрине, преко Сарајева, Мостара и Динаре, до Јадранског мора. На десном крилу он се повезивао с фронтом Црвене армије у Мађарској. Ослобођењем источних и јужних крајева Југославије (више од половине територије Југославије и више од пола укупног броја становништва) створена је стратегијска основица за коначно ослобођење свих делова југословенске територије.

Народноослободилачка војска Југославије је под руководством маршала Тита израсла у још моћнију војну силу, која је крајем 1944. године коначно ослободила источне делове земље и остварила стратегијску надмоћ на свом ратишту. Она је тада имала 51 дивизију (у саставу 15 корпуса) и 2 авио-дивизије, тако да је први пут у народноослободилачкој борби премашила снаге непријатеља на нашем ратишту.

Формирање армија и завршне операције. Ослобођењем великог дела земље створени су још повољнији услови за вођење рата. Стабилност слободне територије омогућила је да се плански и потпуније приђе мобилизацији, нарочито у оним крајевима из којих је до тада мало људства било у јединицама Народноослободилачке војске. А то је олакшало попуну постојећих и формирање нових јединица. Знатно су побољшани и услови снабдевања јединица материјалним и техничким потребама. У таквој ситуацији и у складу с припремама операција за коначно ослобођење земље, оружане снаге су се још више развиле и организацијски учврстиле. Стварају се нове јединице видова и родова, а 1. јануара 1945. године Врховни штаб издаје наредбу о формирању I, II и III армије, два месеца касније о формирању IV армије и о преименовању Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије у Југословенску армију, а Врховног штаба у Генералштаб Југословенске армије. Тиме је завршена организацијска структура наше армије у рату. Југословенска армија је 1. марта 1945. године имала 59 дивизија (од тога 2 пролетерске, 15 српских, 17 хрватских, 6 словеначких, 11 босанско-херцеговачких, 6 македонских, 1 црногорска, 1 санџачка), 2 ваздухопловне дивизије, јединице Ратне морнарице, самосталне јединице виших штабова и војнотериторијалне команде. Из ослободилачке и револуционарне борбе, кроз тешкоће и жртве, успехе и победе, израсла је под Титовим руководством Југословенска армија, армија братства и јединства наших народа, која је у то време имала 800.000 бораца.

Почетком 1945. године југословенско ратиште је имало три подручја карактеристична по начину извођења дејстава на њима: непрекидни равничарски фронт на Драви, Дунаву и Срему, испрекидан и изломљен фронт дуж линије Дрина—Невесиње—Мостар и подручје дејстава у позадини непријатеља.

На фронту северно од Саве наше снаге су од децембра 1944. до априла 1945. године извеле неколико већих операција које су по начину извођења углавном одговарале класичним фронталним дејствима у другом светском рату. У њима су наше јединице наишле на озбиљне тешкоће: већи део кадра био је ненавикнут на борбена дејства таквог карактера и обима; релативно брзо увођење великог броја тек мобилисаног и необученог људства у тешке борбе на равничарском земљишту изазвало је процентуално веће губитке; јачање снага видова и родова непосредније је истакло значај садејства; посебан проблем су били савлађивање већих водених препрека, фортификацијско уређење земљишта и запречавање са сасвим оскудним средствима и под врло тешким климатским условима; систем снабдевања је показао многе недостатке, итд. Међутим, захваљујући крајњем залагању и пожртвовању руководећег кадра, његовој самоиницијативи, смелости у предузимању одговарајућих мера и акција, смислу за импровизацију, готовости и на највеће напоре и жртве — све те тешкоће су савладане и јединице припремљене за завршне операције за ослобођење земље.

На фронту јужно од Саве дејства су вођена претежно против немачких снага које су се из Грчке пробијале преко наше територије у правцу севера и северозапада и против окупаторских и квислиншких јединица које су се налазиле дуж обале јужног Јадрана. Немци су у тим рејонима, нарочито на правцима повлачења групе армија „Е“, упорно бранили насељена места, саобраћајне чворове и комуникације. Дејства наших снага на тим правцима била су усмерена, пре свега, на бокове непријатеља по читавој дубини. Да би колико-толико осигурали своје кретање, Немци су морали организовати мноштво отпорних тачака у захвату комуникација, а то је захтевало ангажовање великих снага и њихово уситњавање. Све је то знатно успоравало извлачење непријатеља и он је трпео велике губитке.

У позадини фронта, на мањим и већим слободним територијама, оперисале су наше крупне снаге: 5. корпус у средњој и западној Босни, 6. корпус у Славонији, 10. корпус северозападно од Загребa, 4. корпус на Кордуну, у Банији, Жумберку и Покупљу, 11. корпус у Лици, Горском котару и Хрватском приморју, 7. корпус у Долењској, Белој и Сухој Крајини, 9. корпус у Словеначком приморју и IV оперативна зона у Штајерској.

Основна активност ових снага до почетка завршних операција састојала се у нападима на непријатељеве комуникације. Тиме су биле везане јаке снаге окупатора, ометано је њихово снабдевање и пре-груписавање и на тај начин су непосредно слабљена његова дејства на фронту. Сем тога је у знатној мери онемогућена организована припрема непријатеља за одбрану по дубини, што је било од великог значаја за предстојеће завршне операције. Да би заштитио бар нај-

важније комуникације које су преко северозападног дела наше земље везивале фронтове у Мађарској и Италији, непријатељ је морао извести две крупне офанзивне операције: прву — крајем 1944. године у Словенији, и другу — фебруара 1945. године у Славонији и Подравини. Колике су у то време биле непријатељеве тешкоће у борби с нашим јединицама у позадини, види се и по томе што је више снага имао у позадини него на фронту.⁷⁾ Слично су биле распоређене и квислиншке снаге, док је наша армија у исто време имала нешто јаче снаге на фронту него у позадини.⁸⁾ То показује колико су за окупатора била тешка дејства у позадини, у којој је цео народ представљао за њега сталну опасност.

Дејствима Југословенске армије на сва три подручја нашег ратишта оствариван је јединствен план стварања услова за отпочињање операција ради потпуног ослобођења земље.

Завршне операције Југословенске армије су саставни део савезничке офанзиве за коначно уништење хитлеровске Немачке. Њихов значај и обим потврђује чињеница да је непријатељ на југословенском ратишту имао крајем марта 1945. године 30 комплетних дивизија, 9 самосталних бригада, 4 борбене групе, 30 самосталних пукова и многе друге мање јединице копнене војске, затим једну морнаричку дивизију и друге мање морнаричке и ваздухопловне јединице.

План завршних операција донесен је у Београду на састанку друга Тита с командантима армија и представницима Генералштаба. О садејству са савезничким снагама у Мађарској и Италији договорено је на састанку друга Тита с маршалом Толбухином и фелдмаршалом Александером у Београду. Основна замисао је била: дејствима северне групе (I и III армија са оперативно потчињеним 6. и 10. корпусом) ка Корушкој, јужне групе (IV армија са оперативно потчињеним 4, 7, 9. и 11. корпусом) ка Трсту и централне групе (II армија са оперативно потчињеним 2, 3. и 5. корпусом) правцем Добој—Бања Лука—Карловац—Ново Место, окружити и уништити немачке снаге на тлу Југославије. Јужна група прелази у напад 20. марта, централна 5. априла, а северна 12. априла.

Начин дејства наших јединица у овој крупној офанзивној операцији представља по много чему нов облик ратовања. Многи проблеми су решени на специфичан начин. Основна особеност тих дејстава је била у постојању већих слободних територија и крупних снага у позадини непријатеља, на свим правцима нашег наступања и на целој дубини операције, и у смелом забацивању дела снага у позадину непријатеља од стране јединица које су нападале с фронта. Захва-

⁷⁾ Група „Е“: 91. армијски корпус на Драви и Дунаву, 34. у Срему и око Брчког и Бијељине, 21. брдски армијски корпус у источној Восни и око Мостара, 15. брдски армијски корпус у долини Уне, на Кордуну, у Лици и Горском котару, 69. армијски корпус у Славонији, око Загреба и Бање Луке, 97. армијски корпус из састава групе „Ц“ у Истри и Словеначком приморју.

Јединице под командом 18. корпусне области у јачини: 438. дивизија, 10 самосталних пукова и 6 самосталних батаљона у Словенији.

⁸⁾ У склопу плана напада на Југославију краљевске румунске и бугарске армије 2, 3. и 8. корпус — укупно 22 дивизије и главнина тенковских, артиљеријских и инжињеријских јединица. У позадини су дејствовали 4, 5, 6, 7, 9, 10. и 11. корпус и IV оперативна зона — укупно 24 дивизије. На осигурању границе у извршавању других задатака налазиле су се: у Македонији — 3, у Србији — 4, и на Косову и Метохији — 1 дивизија, у саставу Корпуса народне одбране било је 7 дивизија. Сем тога, имали смо 2 ваздухопловне дивизије. Укупно: 63 дивизије.

љујући активности снага у позадини фронта, непријатељу је било веома отежано снабдевање јединица на фронту, прегруписавање, организовање одбране по дубини и планско извлачење снага. Наше јединице, иако релативно слабо моторизоване, оствариле су успешно гоњење и окружење непријатеља, који је био моторизован и располагао добром мрежом комуникација. За осигурање бокова наших јединица које су вршиле дубоке продоре одређиване су мале снаге, али то непријатељ није могао искористити зато што није имао слободних места. Јединицама у позадини надомештавано је недостајање далекометне артиљерије и авијације за дејства у дубини непријатељеве одбране. Тако су многи веома важни привредни објекти били спасени од уништења при непријатељевом повлачењу.

Операција за ослобођење земље практички је изведена као мноштво мањих и већих нападних и одбрамбених акција, вођених у исто време на огромној просторији и на веома разноврстан начин — почевши од партизанских акција до класичног фронталног пробоја добро организоване непријатељеве одбране. Непријатељу је наметнут начин дејства у коме је за њега позадина постала примарнија од дејстава на фронту. Тиме је осигуран брз темпо наступања наших снага. У борбама од 20. марта до 15. маја разбијена је и уништена група армија „Е“, а међу многобројним заробљеницима налазио се и командант групе Лер. Такви резултати су постигнути захваљујући начину дејства који је омогућавао ангажовање разноврсних јединица и самог народа у борби и развијање њихове стваралачке иницијативе. Сажета карактеристика таквог начина дејства види се из речи друга Тита:

То је био општенародни рат, али добро организован, вођен из једног центра, Врховног штаба, са комбинацијом партизанског ратовања с фронталним борбама. (Тито, Говори и чланци, књ. II, стр. 351 — подвукао И. Г.).

Општенародни рат као војни облик народноослободилачке борбе испољио се нарочито јасно у завршним операцијама наше Армије. Међутим, треба имати у виду то да се до њега дошло постепено, то јест од партизанског начина дејства који је одговарао одредима и диверзантским групама, преко дејства бригада, које су партизански рат водиле на квантитативно и квалитативно вишем нивоу, и својеврсне комбинације партизанских и фронталних дејстава дивизија и корпуса — све до завршних операција и дејстава армија, у којима су најјасније оцртане карактеристике ослободилачког рата. Захваљујући правилној оцени основних стратегијских фактора за вођење рата, друг Тито је на свакој етапи развитка народноослободилачке борбе јасно одређивао и најпогоднији начин дејства њених оружаних снага. Тако је за све време рата начин извођења дејстава био значајан елемент односа снага и доприносио је да се тај однос постепено измени у нашу корист.

Допринос Народноослободилачког рата борби против фашизма. Под руководством КПЈ, са другом Титом на челу, народи Југославије почели су и успешно завршили народноослободилачки рат. Тај рат

је био од великог значаја не само за нашу земљу већ и за победу прогресивних снага света над фашизмом. Одбацавањем Тројног пакта народи Југославије су задали снажан удар фашистичкој агресији. Уместо да Југославију уклопе у фашистички блок, Хитлер и Мусолини су против ње морали водити рат ангажујући при том 51 дивизију (24 немачке, 22 талијанске и 5 мађарских),⁹ рат који им је наметнуо потпуне измене у плану напада на Грчку и натерао Хитлера да за 38 дана одложи напад на СССР.

Оружани устанак народа Југославије био је у то време једина светла тачка у поробљеној Европи. Он се разбуктао у пламен онда када је фашизам био на врхунцу свог војног успона; он је показао читавом свету да се против фашизма може борити и да се у тој борби може побеђивати. Борба народа Југославије била је знатна материјална и морална подршка савезничким армијама, које су у то време биле приморане да се повлаче или да се тек припремају за рат против фашистичке агресије.

Оружани устанак народа Југославије прерастао је у организовани општенародни рат, у коме су снаге Народноослободилачке војске везивале у просеку преко 500.000 фашистичких војника Немачке и Италије и квислиншких јединица Бугарске и Мађарске. У том погледу се ништа није мењало ни онда када су фашистичке силе биле приморане да воде одлучујуће битке на другим фронтovima. Офанзивна дејства наших снага нису ни тада допуштала окупаторима да извлаче јединице с нашег ратишта, већ су их, напротив, приморавала да довлаче нове снаге.

Доследни пролетерски интернационализам руководства КПЈ и народноослободилачког рата изражавао се и у његовим напорима да што више помогне Совјетски Савез, који је највећу тежину рата дуго време сам сносио. У томе је био не мали наш допринос општесавезничкој борби против фашизма у другом светском рату.

Величина тога доприноса је и у томе што је дат у изванредно тешким условима. Дуго време без икакве непосредне материјалне помоћи, па чак и непризнати, у борби против вишеструко бројнијег и надмоћнијег непријатеља, чија бруталност није знала граница, неодевени и без довољно хране, приморани да сваку пушку и сваки метак отимамо од непријатеља — ми ни једног тренутка нисмо престали да задајемо ударце фашистичким агресорима.

Борећи се предано за своје ослобођење и за уништење фашизма, југословенски народи су дали 1,700.000 људских живота. Од тога су војни губици износили 305.000 мртвих и 425.000 рањених бораца. Мало који народ је у борби против фашизма поднео толике жртве. Они су најречитији израз доприноса ослободилачке борбе у Југославији заједничким напорима уједињених народа у рату против фашистичке коалиције.

⁹ У склопу плана напада на Југославију краљевске румунске и бугарске армије ојачане са по једном немачком оклопном дивизијом имале су задатак да осигурају позицију немачких снага према СССР.

Говорећи о том доприносу, друг Тито је рекао:

Мјерило вриједности нашег ратовања не може бити у томе како су наши борци били одјевени и какво је било наоружање, колико смо имали и каквих техничких средстава итд., већ у томе колико смо у рату имали против себе непријатељских дивизија (које су окупаторима биле јако потребне на другим савезничким фронтovima), колико и какве ударце смо били способни задавати непријатељу и, на крају, — колика је била наша бројчана снага. (Тито, *Говори и чланци*, књ. VI, стр. 362.)

Борбени прилог народа Југославије општим ратним напорима антихитлеровске коалиције наишао је на заслужено признање свих објективних људи света. Тито и југословенски партизани постали су још за време рата симбол борбе за слободу, а њихова дела су значила подстицај свим искреним борцима против фашизма.

*

Пример народноослободилачког рата потврдио је општу законитост да агресор не може издржати рат против народа спремног да се до краја жртвује за своју слободу и независност. Нападач се у Југославији сукобљавао не само с оружаним ослободилачким снагама него и с читавим народом. Народне масе су биле снага која је представљала непробојан фронт, а земља коју су оне браниле постала је неуништива тврђава. Наше ратно искуство је потврдило да мала земља може успешно водити рат против много надмоћнијег непријатеља и да у тој борби може извојевати потпуну победу. Праведност нашег рата, његови ослободилачки и револуционарни циљеви били су фактор мобилизације свих људских, моралних и материјалних снага земље.

Примењујући начин борбе адекватан војно-политичкој ситуацији, односу снага на ратишту, квалитету људства, степену наоружања, тактици и стратегији непријатеља и изналазећи најпогодније нове организационе облике у свакој фази рата — наше оружане снаге су, иако у тешким условима, надокнадиле своју техничку инфериорност, постизале све веће успехе, постепено остваривале надмоћност и, на крају, победиле непријатеља ослободивши сопственим снагама земљу.

Под руководством Комунистичке партије Југославије и друга Тита, нађен је пут и начин да се окупатор војно и политички потуче, да се оствари јединство народа у ослободилачкој борби, засновано на свести, циљевима и перспективама те борбе. Енергија југословенских народа слила се у рату и револуцији у незадрживу бујицу која је са нашег тла очистила поробљиваче и њихове сараднике, а заједно с њима и све оно старо, оно што је наше народе у прошлости држало у тами, раздвајало и кочило њихов друштвени развитак. Тиме су постављени темељи и отворен пут нашој великој садашњости и још већој будућности.

УЛОГА ДРУГА ТИТА У ПОСЛЕРАТНОМ РАЗВИТКУ
И ЈАЧАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАРОДНЕ АРМИЈЕ
И СНАГА НАРОДНЕ ОДБРАНЕ

Као што је била један од основних чинилаца победе у народно-ослободилачком рату и револуцији, тако је и у послератном развоју наша Армија била један од основних чинилаца одбране револуционарних тековина и поуздани ослонац изградње и победе социјализма у нашој земљи.

Победа у рату није отклонила све опасности по будућност југословенских народа. Снаге међународне реакције нису се мириле са револуционарним променама оствареним у Југославији. Домаћа реакција, свргнута с власти, била је такође спремна да се стави у службу сваком непријатељу нове Југославије. Реакција је рачунала с тешкоћама изазваним ратним разарањем, младошћу новог револуционарног кадра, суоченог са огромним проблемима обнове и изградње и вребала погодан тренутак да оствари оно што јој је измакло у рату.

Законитост да се успех револуције, а и сваке ослободилачке борбе, може осигурати само ако се располаже и организованим снагама за њену одбрану потврдило је у пуној светлости и наше искуство. Ми нисмо после завршетка рата „бацили копље у трње и казали да је тиме све свршено“, већ смо „све снаге бацили на то да изградимо нашу Армију“ (Тито, *Војна дјела*, књ. II, ВИЗ, Београд, 1961, стр. 149), са задатком:

да брани тековине народне револуције, да брани стечене тековине, братство и јединство наших народа, да чува миран рад и развој народа. (Тито, исто, књ. II, стр. 202).

У таквој атмосфери Југословенска народна армија је прелазила на мирнодопски живот, школовање, изградњу и усавршавање. Улажући велике напоре и лишавајући се много чега, наш ратни кадар је успео да заврши основно, а добрим делом и више војно школовање и да се у потпуности оспособи за вођење и организовање народне одбране. Упоредо с тим ми смо школовали генерације нових активних и резервних старешина, спремних да у свако доба узму на себе одговарајуће дужности и да у свему буду равни по квалитетима својим друговима који су као старешине поникли у рату.

Борећи се с изузетним тешкоћама, штедећи на сваком кораку и настојећи да издаци за потребе народне одбране буду што целисходније утрошени, ми смо властитим снагама, у условима најгрубље блокаде, изградили материјалну основу ударне моћи Армије. Властита војна индустрија и бродоградња, касарне, аеродроми, магацини, нови друмови, пруге, мостови и други војни објекти потврда су тих напора. Већина тих објеката изграђена је као комплементарни део наше привреде и значила је непосредно јачање наших економских потенцијала уопште.

Тако смо створили основне материјалне и субјективне услове савременог васпитања и обуке. Наша Армија је тако постала не само школа бранитеља наше домовине већ и градитељ политичке и моралне

свести наше омладине, новог, југословенског социјалистичког патриотизма и значајан фактор стварања нових културних и радних навика наших младих људи.

Захваљујући тој унутрашњој моралној снази, која је стално била у средишту пажње друга Тита, Југословенска народна армија је била кадра да одговори својим задацима и у тренуцима највећих опасности којима смо повремено били изложени. У исто време, васпитавана у духу братства и јединства југословенских народа, она је, верна традицији Народноослободилачке војске и партизанских одреда, била један од стално делујућих чинилаца југословенске интеграције и будни чувар народног јединства.

Прожета таквим духом, савремено обучена и опремљена сразмерно нашим могућностима, Армија је по својој снази и карактеру постала не само сигурни заштитник својих народа, ударна снага народне одбране, већ и снажан ослонац борбе за мир у свету. Њен значај је у том погледу утолико већи што је реч о армији несумњиво великог војничког квалитета и непоколебљивог морала, за коју су борба за мир и одбрана од агресије најзначајнији чиниоци њене снаге и полазна основа њене целокупне доктрине. На тај начин је и она, са своје стране, допринела нашој борби за изградњу социјализма и мир у свету.

Као оружани фактор једне социјалистичке земље, каже друг Тито за југословенску народну армију, она је баш по свом карактеру браниоца, иако оружана сила, имала у извјесном смислу и велику мирољубиву улогу у свијету... Јер ми смо стварали своју Армију и данас је усавршавамо с једним циљем: да очувамо мир, да одбранимо своју земљу и заштитимо њене интересе, а ни у ком случају ради отимања туђих земаља. И њен међународни значај је баш у тој огромној улози Армије која никада не угрожава и која својим постојањем само може да допринесе стабилности и учвршћењу мира. (Тито, исто, књ. III, стр. 60.)

Међутим, у данашњем свету наставља се фантастична трка у наоружању и избегава се да се нађу конструктивна решења основних међународних проблема. Пред дилемом рат или мир, избор мора бити само један. Мир је и самим објективним кретањем света постао његова иманентна потреба и једино могући услов сваког напретка. Зато се у борбу за очување и учвршћење мира објективно сврстава огромна већина човечанства. То је снага с којом сваки агресор мора да рачуна.

У таквим условима рат није више неизбежан, поготово што снаге мира остварују путеве трајнијег и мирољубивог решења спорних проблема. Међутим, постојеће противречности, које ратну опасност чине стално присутном, траже да се упорна борба за мир, за забрану атомских експеримената, за разоружање, борба за мирољубиву активну коезистенцију, веже и с напорима за одбрану од евентуалног агресора. Стога друг Тито каже:

Упркос томе што ми данас водимо упорну борбу да се сачува мир, да се спријечи употреба атомског наоружања, да дође до разоружања и да се та најстрашнија савремена научна војнотехничка средства не искошћавају за уништавање, већ да се користе за бољи живот људи на земљи, ипак мислим да морамо бити спремни и да се морамо спремати за одбрану и у случају да непријатељ употријеби такве врсте наоружања. (Тито, исто, књ. III, стр. 182—183.)

Неизбежне су слабости сваког агресора, које произлазе из карактера агресивног рата и отпора целокупног прогресивног човечанства, са којим би се он нужно морао сукобити. У таквом евентуалном случају, са којим реална политика доследно мирољубиве земље мора рачунати, спремност народа за одбрану је саставни део његове борбе за мир и фактор пораза аг्रेसије, пораза до којег неминовно мора доћи у данашњим условима.

За нападнуту земљу то не би била безнадежна борба чак и у случају многоструке премоћи агресора. Народноослободилачки рат је, на пример, показао да је борба против неупоредиво надмоћнијег непријатеља била могућна чак и у условима када је народ био готово голорук. И тада је одговарајућим начином борбе и захваљујући јединству народа било могућно преодолети надмоћ противника и водити рат до победе. Поготово ће то, онда, важити у другим, повољнијим условима, када се располаже са довољно савременог наоружања и опреме, при чему наша ратна искуства неће бити од мањег значаја. Истина, она не смеју постати шаблон, јер ни услови рата не могу бити исти, али су у сваком случају основ од кога, поготово ми, имамо разлога и потребе да полазимо. Друг Тито је често на то указивао.

Коришћење искуства из прошлог ослободилачког рата има огроман значај за нас, за одбрану наше земље у евентуалном будућем рату с новим ратним средствима и новим методима ратовања. Ми смо у нашем ослободилачком рату, немајући техничких средстава, прилагодили стратегију и тактику тим недостацима и дали првенствену улогу моралној фактору. Друго, што је врло важно у свакој армији, јесте да у евентуалном рату треба да дође до пуног изражаја способност сваког појединца, сваке формације, да могу увијек, у свакој ситуацији да се снађу. У евентуалном будућем рату неће бити крутих фронта ни фронталних борби, биће више, продора у дубину, више десантних операција и освајања разних стратегијских положаја и објеката. И, разумије се, пошто ће тако дејствовати противник који буде наступао, треба знати прилагодити се томе у одбрани. У томе ће искуства из нашег рата играти велику улогу... Разумије се, искуство из прошлог рата мора се комбиновати с перспективом будућег рата са савременим средствима, са друкчијим методом ратовања. (Тито, исто, књ. III, стр. 113.)

Захваљујући настојањима друга Тита, наше ратно искуство је нашло одговарајуће место у војној вештини наше Армије и у целокупној концепцији наше народне одбране. При томе нису занемарена ни искуства других.

Изградња социјализма у нашој земљи и доследно мирољубива спољна политика нашег државног руководства, са другом Титом на челу, осигурале су неопходну основу општенородне одбране. Јединство и морална чврстина наших народа и наше Армије јесу бедем који није кадар да савлада ниједан агресор, без обзира на бројну величину и обученост његове оружане силе. „Наше шуме, наша брда и просторства“ (Тито), читава наша територија, и такав начин вођења борбе који покреће непресушне снаге најширих народних слојева — то су наше предности, које агресор ни снагом најмодернијег оружја не може поништити.

Унутрашње јачање редова армије. Никад ми нисмо на унутрашње јачање Југословенске народне армије гледали као на нешто одвојено од процеса јачања снага на које се ослањао социјалистички развој у нашој земљи. Од свог настанка, наша Армија је по свом карактеру и циљевима, по нераскидивим везама с народом и по унутрашњим односима — народна и социјалистичка. У томе и јесу извори њених снага.

Задачи које је друг Тито постављао Армији и мисли које је изрекао у вези с јачањем њених унутрашњих снага — приликом обиласка академија и школа, јединица и установа и приликом присуства вежбама и маневрима — сасвим су јасно указивали на пут којим треба ићи.

Морално-политичко васпитање и настава уопште били су стална наша брига у послератном животу Армије и сигурно је да се њихова вредност може позитивно оценити, јер се она огледа у општој спремности да се брани слобода и независност наше социјалистичке земље. Друг Тито је често говорио о задацима у васпитању и обуци и готово редовно указивао на потребу да и у том погледу не смемо занемарити наша искуства из рата, наравно, стваралачки се користећи њима и прилагођавајући их новим потребама.

Када се говори о напорима које су уложиле старешине у раду на оспособљавању стотина хиљада војника који су прошли кроз Армију, нарочито је значајно поменути васпитну страну целокупног наставног процеса, у коме се много пажње посвећује развијању иницијативе, самосталности, одлучности, спремности да се узме на себе одговорност за властити поступак. Поред тога, војностручна обука је знатно подигла опште и техничко образовање војника, па је тако постала значајан извор квалификованих кадрова за земљу. Такође су значајни резултати постигнути на подручју просветне и културно-забавне делатности, на којем се примењују различити облици рада који омогућавају војницима да развијају своје позитивне склоности. За успехе у обуци и васпитању војника, старешински састав наше Армије заслужује највеће признање. Извршавајући обимне задатке, он се и сам школовао и оспособљавао. Од завршетка рата кроз 54 војне школе укупно је прошло 105.000 старешина, рачунајући ту и младе старешине, који су се после рата определили за позив официра. Старешине наше Армије су доказале своју спремност и дораслост задацима и оправдале поверење које је друг Тито у њих полагао.

Исто толико бриге посветио је друг Тито развијању правилних међусобних односа у Армији и учвршћењу дисциплине. Демократични и другарски односи, које је Комунистичка партија Југославије неговала у нашој војсци још од њеног стварања, увек су били значајан фактор морално-политичког јединства у јединицама и темељ на коме почива свесна дисциплина у Југословенској народној армији. Поштовање личности војника, поверење у његове способности и његову спремност, брига о условима живота војника јесу принципи на којима се граде односи у нашој Армији. Тим проблемима је друг Тито придавао изванредно велику важност готово у свакој прилици када се

обраћао припадницима Армије, старешинама или војницима, када је говорио о њиховим задацима. Као црвена нит, у многима од тих говора друга Тита провлачи се мисао да

у Армији треба да влада дух другарства, онаквог другарства какво је владало у великом ослободилачком рату. Разумије се да то не смије ићи на штету дисциплине. Али ја мислим да дисциплина неће ништа изгубити ако буде владало такво другарство. Напротив, дисциплина ће се тиме још подићи. У нашој Армији треба да буде чврста, гвоздена дисциплина — с једне стране, а с друге — најприсније другарство и између самих официра и између официра и бораца... Другарски однос, присно другарство према људима, човјечнији однос према онима које васпитавате — то је залага монолитности армије као што је наша. (Тито, исто, књ. II, стр 52.)

Друг Тито је увек, говорећи о правилним, другарским односима између старешина и војника и о чврстој дисциплини у нашој народној Армији, у којој влада нови дух, дух здравих социјалистичких односа, истицао такве нове односе као моћну залогу јачања монолитности јединица и Армије у целини.

Наравно, тиме се не жели рећи како смо ми у погледу развијања здравих односа, чврсте војничке дисциплине и бриге о војнику постигли све оно што желимо. Јер решавање ових питања — што у сваком погледу јача унутрашњу монолитност и борбену спремност Армије — јесте процес који тражи стално залагање старешина на свим степенима, а такође и других фактора, посебно организација Савеза комуниста у војним јединицама и установама.

Међутим, организације СКЈ не исцрпљују своју делатност само на задацима неговања и изграђивања другарских, социјалистичких односа међу припадницима Армије. Мада се може рећи да оне највише пажње поклањају морално-политичком јединству, јачању социјалистичких односа и активности комуниста у извршавању политичких задатака, на њиховим састанцима се расправља и о свим значајним проблемима који се намећу јединицама. То, разумљиво, не смањује одговорност команди за стање и проблеме у јединици; напротив, то је услов још успешнијег њиховог рада.

И у погледу рада организација Савеза комуниста брига друга Тита била је велика. Пратећи њихову делатност, он је увек полазио од општих задатака пред којима се налази земља, а које намећу међународни односи, задаци социјалистичке изградње итд., и указивао на то какви су — у таквим условима — улога и задаци Армије, односно комуниста у њој. Сем задацима идејно-теоријског карактера, неговању традиција народноослободилачког рата, бризи за људе и сл., посебан значај придавао је друг Тито и унутрашњим односима у организацијама и питању критике. У вези с тим је упозоравао да се критика и самокритика код нас постављају на нешто другачији начин него у осталим организацијама.

Но немојте мислити да због те специфичности у Армији, у којој постоји субординација, критика и самокритика нису немогуће. Разумије се да стручне грешке војног карактера не могу критиковати лаици... али за све друго на партијским састанцима треба самог себе да критикује онај који је погријешо. Тиме он неће, па макар био старјешина, изгубити свој ауторитет... него ће га још и подићи. (Тито, исто, књ. II, стр. 138.)

Због особености које намеће армијски живот, преко је потребно да се комунисти стално залажу за складно развијање и социјалистичких односа у Армији и чврсте дисциплине, за беспрекорно извршавање наређења. У испуњавању тих задатака, мисао и савети друга Тита сачуваће нас од застрањивања било у ком правцу.

Друштвена улога Армије. Југословенска народна армија је од свог настанка животно повезана са интересима народа. Сви успеси и победе — били су извор заједничких радости; све препреке и тешкоће, па и опасности које су наилазиле у последњих двадесет година — биле су заједнички савладаване; све наде у будућност које заокупљују земљу — наде су и жеље и припадника Армије. Хиљадама пута потврдило се да су народ и војска једно. Зато се и може рећи да је Армија неодојиви део нашег друштва, па и њена снага и монолитност у основи леже у снагама и монолитности друштва. Отуда на традиционалну повезаност наше Армије с народом и њено уклапање у динамику друштвено-политичког и привредног живота земље не треба гледати као на спорадичан феномен, већ као на закониту појаву, као на природну функцију која произлази из суштинских одлика које Армија има као део друштвеног организма.

Зато, активност припадника Армије у изградњи земље треба посматрати и с гледишта квантитативног доприноса — израженог у милионима радних часова на грађењу пруга, путева и мостова, подизању зграда, пошумљавању, санитетској помоћи итд. Али без обзира на то како оцењивали материјалну вредност ангажовања припадника Армије у привредној изградњи, треба видети њен још већи допринос и у другом смислу, то јест колико она у моралном погледу значи и колико доприноси духу узајамног поверења и међусобне чврсте повезаности војске и народа.

С обзиром на народни и револуционарни карактер наше Армије, и рад у друштвено-политичким организацијама треба ценити по томе колико припадници Армије доприносе, према својим могућностима, решавању разних проблема у срединама у којима живе. Међутим, с гледишта интерних интереса Армије, он има вредност и у другом смислу. Јер старешина као васпитач младих војника мора да познаје основне проблеме које решава друштво; отуда је рад у друштвеним организацијама својеврсна школа. А повезаност с проблемима изградње земље такође је непресушни извор моралних снага.

И у вези с друштвеном улогом Армије друг Тито је непрекидно указивао да она није народна само по томе што има такво име и што чува границе.

Она се од народа не смије изолирати, него треба да буде армија која ће на свим линијама бити чврсто везана с народом. (Тито, исто, књ. II, стр. 137.)

У целокупном послератном развоју друг Тито је одређивао основне задатке, формулисао опште циљеве и основе изградње Југо-

словенске народне армије и снага народне одбране. Зато се може рећи да је у све успехе у послератној изградњи одбрамбених снага земље уткана мисао водиља нашег врховног команданта.

*

Судбоносна хиљаду девет стотина четрдесет прва наметнула је драстичном снагом алтернативу чије је решење предодређивало ток наше историје.

Одбацујући догме и робовање доктринама које би могле да спуштају доношење одлука и предузимање акција адекватних конкретним ситуацијама, Централни комитет Комунистичке партије са другом Титом на челу нашао је путеве и начине да се поведе успешна и победоносна оружана ослободилачка борба југословенских народа. Започевши оружану акцију за национално и социјално ослобођење југословенских народа у условима тоталног расула војног и политичког механизма старе државе, друг Тито је преузео на себе најтежу и најодговорнију улогу да на челу Централног комитета и Врховног штаба народноослободилачких снага руководи народноослободилачком борбом и социјалистичком револуцијом. Проницљивошћу револуционара који понире у суштину живота, Тито је токове наше будућности усмерио оног тренутка кад се чврсто ухватио за карику партизанског рата, супротно и упркос историји која до југословенског примера није забележила да се партизанским ратом може створити регуларна армија и нова држава.

Стваралаштвом истинског народног војсковође, Тито је боље него ико умео да сагледа и открије оне облике војне организације и начине вођења оружане борбе у којима је било могућно развити и разбуктати огромне потенцијалне снаге народа. А кад су првобитни облици војне организације, који су у почетној фази рата били једино целисходно решење, постали преуски и недовољни за размах оружане борбе, друг Тито је био иницијатор стварања нових организационих облика оружаних снага од којих је зависило учвршћење постигнутих и извојевање нових победа.

Упоредо са изградњом војне организације и руковођењем борбеним операцијама Тито је изграђивао стратегију и тактику револуције и рата у којем су наше оружане снаге побеђивале и извојевале коначну победу над непријатељем, упркос његовој вишеструкој техничкој и бројној супериорности. Формално изолованим акцијама умео је да даде стратегијски смисао и садржај и да просторно одвојене операције на југословенском ратишту повеже у смишљену целину. Оружану борбу југословенских народа Тито је успешно укључио у општи ратни напор антифашистичке коалиције — упркос сметњи, па и директног одбијања неких савезничких руководећих фактора да признају југословенски допринос општој савезничкој ствари.

Тито је могао да изврши епохална војна дела зато што су у његовој личности биле уједињене особине талентованог војсковође и државника који је мајсторски овладао законитошћу прогресивног друштвеног кретања и револуционарне борбе. Сигурном руком про-

летерског борца и вође, он је, борбом за братство и јединство, и национално питање од озбиљне кочнице претворио у једну од најмоћнијих полуга нашег рата и револуције. И друга сложена питања која су проистицала из непостојања организоване државе и државне власти, Тито је својим стваралаштвом претворио у огромна преимућства отварањем перспектива народне државе, за коју су се пробуђене широке народне масе одлучно бориле.

Народноослободилачким ратом наши народи су остварили највеће дело у својој историји: потпуно национално и социјално ослобођење. У њему су они створили нову државу, братску заједницу равноправних народа. Уколико се на то велико дело гледа из даље историјске перспективе, утолико се све боље сагледава права његова величина.

У то дело су уткани стваралачка мисао и непресушна енергија друга Тита, који је за наше народе постао и све више постаје појам свих великих тековина ослободилачког рата и револуције и њихове још лепше будућности.

Јачање и усавршавање наших оружаних снага као заштитника мирног, стваралачког рада наших људи у условима социјалистичке изградње стална је Титова брига. У својим делима он је развио нашу научну војну мисао, уочавајући на време све оно ново што је доносио напредак ратних средстава. Истичући да је човек основни фактор наше одбране, да је снага наше Армије у њеној чврстој повезаности с народом и у њеном морално-политичком јединству, Тито је сваком нашем војнику и сваком грађанину отворио перспективу да је у одбрани против агресора могућно очувати слободу и независност социјалистичке Југославије.

У Титовим оценама и мислима војне старешине налазе непресушни извор знања за своје лично усавршавање и овладавање војном вештином. У његовим делима и поступцима они налазе најбољи пример како треба неговати правилне, другарске међусобне односе, социјалистичке односе међу људима, који су основа нашег морално-политичког јединства.

Вођена Титовом руком, Југословенска народна армија је по својој херојској борби против агресора у ослободилачком рату и по својој садашњој улози стекла висок углед мирољубиве армије социјалистичке земље. Својим доследним служењем миру, својом снагом и спремношћу да се супротстави агресору, она је објективно материјални ослонац и морална потпора свих напредних снага у свету које се боре за слободу и независност, за мир и друштвени прогрес.

Генерал армије
ИВАН ГОШЊАК

